

МАЛА ПОЛІТИЧНА БІБЛІОТЕКА

2

Д-Р БОГДАН ГАЛАЙЧУК

**НАЦІЯ
ПОНЕВОЛЕНА,
АЛЕ ДЕРЖАВНА**

В-ВО „СУЧАСНА УКРАЇНА”

МЮНХЕН 1953

МАЛА ПОЛІТИЧНА БІБЛІОТЕКА: Ч. 2

Д-р БОГДАН ГАЛАЙЧУК
габілітований доктор міжнародного права

**НАЦІЯ ПОНЕВОЛЕНА,
АЛЕ ДЕРЖАВНА**

**Українська визвольна справа
з міжнародно-правного пункту бачення**

МЮНХЕН 1953

ВИДАВНИЦТВО „СУЧАСНА УКРАЇНА“

Bohdan Halajczuk

docteur en sciences politiques
docteur habilité en droit international

**UNE NATION ASSUJETIE,
MAIS NON ANNECTEE**

**La cause ukrainienne du point de vue
du droit international**

Munich 1953

Edition „Sučasna Ukrajina“
(Ukraine d'aujourd'hui)

Всі права передруку застережені.

Copyright 1953 by "Sučasna Ukrajina",
Munich, Germany.

Відбитка статей з двотижневика «Сучасна
Україна» — чч.: 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24 і 25 за
1952 рік та чч.: 3, 4, 5, 6 і 8 за 1953 рік.

Статті в «СУ» були підписані літературним
псевдонімом д-ра Б. Галайчука — **Богдан Га-
линяк**.

Друк «Логос», Мюнхен 8, Розенгаймерштрассе 46 а.

В С Т У П

**Доцільна аргументація
в українській визвольній політиці**

Оборона самостійності і соборності в міжнародній політиці — це одне поважне завдання, яке українська еміграція може виконати в рамках українських визвольних змагань; рівночасно це завдання специфічно еміграційне, якого не може виконати батьківщина. Щоб наша зовнішньополітична робота відповідала потребам і можливостям, вона мусить стати інтенсивнішою та більш нагинатися до вимог доцільності.

Інтенсифікація нашої зовнішньої політики вимагає притягнення до неї більшої кількості людських сил, активізуючи людей дотепер політично пасивних, хоч національно свідомих, та перекидаючи на зовнішньополітичний відтинок поважну частину енергії, яку тепер ми зуживаємо на внутрішньополітичних фронтах. З одного боку, мусимо створити організаційні рами, які могли б прийняти співпрацю якнайширших громадських кіл, щоб кожний громадянин міг зробити якийсь вклад у визвольну справу, відповідний до його спроможности: дати працю інтелектуального характеру або матеріальну підтримку. З другого боку, необхідно ввести у життя засаду примату національного інтересу над груповим — засаду постійно декларовану, але лише частинно здійснену. Внутрішньополітична боротьба допущена лише при умові, що вона безпосередньо не послаблює визвольної боротьби. Тим способом поважна частина енергії, часу і грошей, яка тепер зуживається на міжпартійні спори, могла б бути використана для визвольної справи, як це діється в державних народів під час війни. Рівночасно дотеперішня трудність створення одного загальнонаціонального центру промовляє за те, щоб зректися, бодай

тимчасово, субординації всіх українських сил одному осередкові, обмежуючись об'єднанням сил на засаді координації, що працюють в порозумінні для спільної справи; цей шлях приступний, завдяки відсутності серед українського громадянства розбіжних зовнішньополітичних орієнтацій та протилежних регіональних інтересів. Прийняти засаду координації — значило б втягнути до успішної зовнішньополітичної роботи сили, покищо ізольовані приналежністю до різних політичних середовищ, кожне з яких занадто слабе, щоб самостійно поставити справу на належному рівні.

Побіч інтенсифікації, необхідна раціоналізація нашої зовнішньої політики. Не вистане писати і говорити про нашу справу, слід запевнити всьому написаному і сказаному належний рівень. Зовнішньополітична робота дуже складна й тонка; її успіх залежить від задовільної розв'язки низки питань змістового і формального характеру, а така розв'язка вимагає чималого знання і вичуття та уважного аналітичного підходу.

Аргументи, на яких ми ґрунтуємо домагання самостійності і соборності, мусять бути не лише сильні самі собою та згармонізовані, але й переконливі для тих, хто є предметом нашої зовнішньополітичної роботи. Заналізувати спосіб думання їх середовища та вчутися в нього, звільняючися від національного суб'єктивізму, це передумова успіху.

З другого боку, поставлені нами аргументи мусять узгоджуватися одні з одними. У багатьох випадках ужиття різних аргументів, паралельне чи еклектичне, не насуває ніяких труднощів. Ми, скажімо, покликаємося на бажання самостійності, виявлене українським народом. Коли великодержави нехтують той аргумент, ми доводимо, наскільки в їхньому інтересі використати український політичний і військовий потенціал у боротьбі з ССР, наскільки надійний бар'єр проти російського імперіялізму творитиме самостійна Україна, наскільки та чи інша держава зацікавлена в тому, щоб Росія втратила Україну, а разом з нею і домінуюче становище в тій чи іншій ділянці світової торгівлі. Коли держави мають відмінний від нашого погляд

на їхні власні інтереси, ми посилаємося на наше право на самостійність. Усе це аргументи, які, виходячи з різних площин, спрямовані до однієї мети і не суперечать один одному.

Але є й аргументи, які доводиться вибирати альтернативно, згідно з однією провідною думкою, стаючи на якусь означену позицію. Годі, наприклад, будувати рівночасно самостійну Україну і російську федерацію. Годі називати Петлюру зрадником, а самому йти на російський федералізм — звідси повне моральне банкрутство Панейка. Годі покликатися на щось, що ми заперечуємо або чого цураємося — тому кола УНРади закинули засаду «відмежування легального центру від нелегальної боротьби», заки почали покликатися на існування УПАрмії як на зовнішньополітичний козир. Так само не можна нарікати на польські претенсії до Львова і рівночасно писати про большевицьку окупацію Західної України — бо коли ССР є лише окупантом, тоді сувереном тієї країни є далі Польща.

Останній приклад належить до низки парадоксів, які випливають з недостачі задовільної розв'язки питання теперішнього правового становища України. Мова йде тут про питання, чи ми маємо виступати як народ державний, але поневолений (нарівні з поляками, чехами, болгарями), чи як народ недержавний (нарівні з словаками, хорватами). Розгляд цього питання є темою нашої праці.

Розв'язка мусить бути об'єктивна, наукова. Конкретно тут нам можуть допомогти дві науки: історія дипломатії і міжнародне право. Історія дипломатії — це досвід минулого, де відповідь на питання, на якій площині боролися інші народи своєю самостійністю та чому великодержави пішли назустріч одним і знехтували волю інших. Міжнародне право знайомить нас з схемою міждержавної спільноти, до якої ми бажали ввійти як вільний член з поняттями, які там панують.

Підходячи до справи аналітично, розглянемо у нашій праці низку питань. Перш за все розглянемо критично засаду самовизначення народів, яка часто виступає як оновлення наших самостійницьких постуля-

тів; зважимо, чи самовизначення народів є обов'язковою правовою нормою та чи взагалі недержавний народ може бути підметом міждержавного права. Далі спинимось на питанні, чи українці можуть виступати як поневолений але державний народ, чи на такий підхід дозволяє нам правне становище УССР. Врешті розглянемо користі і небезпеки, які випливають з такого ставлення справи. Остання частина має політичний характер, вона зв'язана лише вільно з попередніми; вона розглядає питання місця України серед інших поневолених народів.

Висловлені на цьому місці думки — це наші особисті погляди, за які не відповідає ніяке українське середовище; щобільше: вони не дуже сходяться з традиційними напрямками української зовнішньої політики. Протиставляючи нашу думку панівним поглядам, не рекомендуємо ніякої єдиноспасенної формули, бо вважаємо, що нова щаслива формула може мати вирішальний вплив на розвиток хемії чи математики, не на політику. Ми трактуємо нашу працю як звичайний причинок до раціоналізації української зовнішньої політики.

За будову української держави — чи за її визволення?

Національна і державна приналежність

Питання національної бази нашої державности у нас дбайливо розроблене. Українська наука довела не лише окремішність українського народу з історичного погляду, антропологічного чи культурного, але й різницю, яка ділить Україну від сусідніх країн в розумінні ідеологічному, кліматичному, гідрографічному і т. д.

Але в цій матерії ще трапляються деякі недоліки. У наших історичних підручниках здебільша немає згадки, коли завершився поділ східних слов'ян: не підкреслено, що до часу колонізації Слобожанщини українсько-російський кордон був дуже короткий, перетинав непроходимі лісові простори, тому до 1654 р. зв'язок між обома народами був дуже слабкий. Непотрібно перекладаємо назву «Русь» на «Ройсен» — яка мало відома в західній літературі, крім того, схожа на «Росія» — замість «Рутенія», що загально відома на Заході, в літературі та в урядових актах (Ватикан, Угорщина, Австрія), зв'язана лише з Україною та з Білорусією, пізніше ще з південно західними українськими землями, ніколи з Росією.

І врешті соромливо промовчуємо факт продовження існування української держави у формі УССР, зате беремося непотрібно за сізифове завдання: переконати адміністрацію західних держав, щоб вона, всупереч загальноприйнятій практиці, виписувала в наших документах національну приналежність, замість державної.

По суті національна приналежність це справа вільного вибору. Я українець, бо вважаю себе українцем. Національність моїх батьків, місце народження, виховання, мова та інші об'єктивні дані мають вплив на формування моєї суб'єктивної національної свідомості, але не є вирішальними. Суб'єктивний критерій визнавала адміністративна практика окупаційної влади на Україні: до 1939 р. т. зв. зміна обряду; 1941-44 рр. декларування «фольксдойчем» (де остаточно вирішувала не сама домішка німецької крові, а бажання належати до німецької народності). Той критерій шанували також представники влади альянтської та міжнародної (УНРРА, ІРО), при національній сегрегації політичних біженців з Східної та Середньої Європи.

Інакше підходить до цієї справи адміністрація західноєвропейських та американських держав. Завдання урядовця, який виписував сам особисту вказку, не є зареєструвати декларацію вашого суб'єктивного національного почуття, лише об'єктивно ствердити вашу національність, як складову частину вашого правового стану. Коли вимагаємо, щоб подав вашу національність українську, а не таку, як зазначена у вашому паспорті, це його щонайменше здивує; так само, як тоді, коли б ви просили, щоб вписав іншу дату чи місцевість народження. Бо національність — важливий з правового погляду елемент, з якого можуть випливати різні права й обов'язки; не менш важливий, ніж вік чи стать. Якби вирішувала ваша заява, ви могли б задекларувати себе, напр., англійцем — і на тій основі користуватися всіма привілеями, що їх гарантує англійцям договір між Англією та державою вашого поселення. А коли б та держава проголосила війну Англії, ви могли б задекларувати себе афганцем, щоб не потрапити до концентраційного табору для громадян ворожих держав. Суб'єктивне визначення національності довело б до безладу та зловживань, тому нічого дивного, що держави шукають об'єктивних показників для визначення національності чужинців.

Тому погодімся з тим, що нам не вистачає задекларувати нашу українську національність, а треба до-

вести її. При тому мусимо мати на увазі, що під національністю розуміють на Заході державну приналежність, а не національність.

Ці два поняття чітко відрізняють у Східній та Середній Європі, зате плутають їх на Заході, з огляду на різний історичний розвиток двох частин європейського континенту.

Західні народи постали через змішання трьох етнічно дуже різних елементів кельтського, романського та германського, але той процес давно завершений. Він почався дуже давно і пройшов у сприятливих умовах — у стабілізованих державах, що безперервно існують від раннього середньовіччя. В таких умовах населення західних держав здебільша злилося в політично суцільні нації, в зоні яких збереглися локальні окремішності хіба в чисто етнічному розумінні, як шотландці, бретонці, баски, флямани, фризи, фріюльці, три мовні групи в Швейцарії. Виняток творить лише Іспанія та Бельгія.

Іншими шляхами пішов розвиток Східної Європи, точніше чорноморського сточища і Балкан. Тамосні держави стали жертвою імперіалістичного натиску тюркських народів, яким військова тактика та суспільна державна організація забезпечувала перевагу над середньовічними європейцями; татари знищили стару українську державу, турки — болгарську, сербську, грецьку, угорську, поневолили румунські князівства. Занепад та поступовий розпад тюркських держав сприяв створенню етнічно несуцільних держав (Московщина, Литва, опісля Польща, Австро-Угорщина). Вони обмежилися асиміляцією верхівки підбитих чужих народів, не надаючи ваги до винародовлення селянства, частинно навіть міщанства. Процес винародовлення утруднювала різниця віровизнання (християнські Балкани під турецьким пануванням) та безперервність визвольних змагань (Україна, від 19. сторіччя Польща). Тому у протилежність до заходу, на сході народ зберігався як щось окреме від держави.

Народність і громадянство, національна і державна приналежність — поняття, для яких мови Середньої та Східної Європи мають окремі вислови, поняття, яких там ніхто не змінює. Народність, національність

вживається у двох розуміннях: як приналежність до народу або як народ політично мало розвинений. Слово нація вживається виключно на означення політично виробленого народу, з виразно скристалізованою національною свідомістю.

У зовсім іншому розумінні вживаються ці поняття на заході. Національність — це по-французьки виключно державна приналежність; на означення національної приналежності навіть нема відповідного вислову у пребагатій французькій мові. Слово нація вживають на означення державного народу, але в першу чергу це синонім держави. На означення державних установ навіть частіше вживається прикметник національний (national), ніж державний (d'état); національною зветься французька воєнна фльота, жандармерія, безпека і т. д. Недержавний народ — це peuple або race. Peuple вживається також на означення загалу населення держави або до тієї частини населення, яка заробляє на прожиток працею; прикметник populaire вживають залюбки французькі й бельгійські соціялісти на означення своїх партійних установ — він відповідає нашому поняттю народний. Слово race вживається раз в етнічному розумінні, раз в антропологічному.

Ще менш відоме поняття недержавного народу в Америці. Поділ американського населення на нації випливає виключно з державної приналежності. Ні при чому тут мова (більша частина південноамериканських народів говорить по-іспанськи), антропологічні різниці (латиноамериканські народи складаються з білих, індіан та мішанців), декуди навіть історичні традиції (деякі держави постали пізно після закінчення іспанської колоніальної влади, Панама відірвалася від Колумбії вже в наш час). Аргентинський чи уругвайський народи — це загал населення держави, за винятком ненатуралізованих чужинців, але вже діти тих чужинців належать до аргентинського чи уругвайського народу, бо згідно з прийнятою на американському континенті засадою (т. зв. правом землі) про державну і тим самим національну приналежність ви-

рішує місце народження, не державна приналежність батька. Нація — це в Латинській Америці суверенна держава estado — член федерації (а не як у Франції гомонім держави), загал громадян. Така термінологія має офіційний характер. Напр., аргентинська держава зветься офіційно Nation Argentina; вступ до аргентинської конституції починається словами: «Ми представники населення аргентинської держави».

Незалежно від того, що поняття національної окремішності невідоме на великій частині земної кулі, вона практично не підходить до класифікації чужинців. Чеський чи австрійський урядовець розуміє, що польський громадянин не мусить бути поляком, а все таки він виписував на вашому документі державну, не національну приналежність. Поняття народу не таке чітке, як поняття держави.

Національна свідомість родиться, поширюється поступово на щораз ширші народні маси, деколи завмирає. Це творить безліч сумнівних випадків. Чи якась нація **вже** або **ще** існує — питання складне й дискусійне. Правда, держава також родиться й гине, але ці два поняття зазначені виразними межовими стовпами — правними актами (проголошення самостійності чи анексії, визнання цього акту третіми державами) або пратворчими фактами. Народини і смерть нації — це не події, а довгі процеси, кінець і початок яких важко визначити. Державну приналежність тієї чи іншої людини назагал легко визначити; люди з подвійним громадянством чи без громадянства творять невеликий відсоток населення нашої планети. Ніякого загальноприйнятого критерія для визнання національної приналежності немає: тут вирішує мова (Середня Європа), там релігія (Ірландія, Індія, частинно Балкани), в іншому місці державна приналежність (захід). Практично в останній інстанції вирішує національна свідомість, але ж бо та свідомість в багатьох людей досить туманна.

Після першої світової війни австрійців здебільша вважали частиною німецького народу, що її переможці насильно відірвали від матірнього пня: від 1938 заховано їх до поневолених народів. Частина фляманів є фляманськими патріотами, частина бельгійськими;

чи існує фляманська нація, чи бельгійська? Баски на півдні від Піренеїв вважають себе окремим народом, на північ французами: чи існує баскійський народ? Частина кубанців вважає себе окремим народом, частина залежно від матірньої мови і походження, українцями й росіянами: по чийому боці правда? А мова йде тут не про здезорієнтовану частину народу: тут стоїть під знаком питання національна свідомість більшої частини етнічної групи.

Чи якась нація існує — це може ствердити соціолог, на основі дбайливих дослідів, на основі зіставлення різних критеріїв. І тому саме національний поділ не підходить для адміністративної практики. Урядовець, який веде реєстрацію чужинців, не має часу й знання для соціологічних дослідів. Тому він не може брати на увагу національну приналежність, а лише державну, яку легко устійнити, бо вона стверджена на паспорті.

З цього слід зробити практичний висновок. Австрійський чи німецький урядовець вважає нас українцями, бо він відрізняє національну приналежність від державної. Навчився відрізнити її також урядовець ІРО, американець чи західній європеець, після тривалого побуту серед східноєвропейських біженців. Але в Західній Європі, Америці чи Австралії годі вимагати, щоб тамошня адміністрація нагиналася до невідомих їй східноєвропейських понять. Тут Магомет мусить прийти до гори, мусимо обґрунтувати наші домагання аргументами, які тут зрозумілі: **«Я українець, бо моя родина міцевість лежить на території української держави».**

Дальші пояснення залежать від держави, в якій ми живемо, та від того, коли ми виїхали з України.

Справа в тому, що деякі держави визнають окрему категорію бездержавників, інші не визнають. Напр., у Франції, яка визнає бездержавників, треба ствердити: «Я українець, але не визнаю теперішньої влади, силоміць накиненої Україні, не користаюсь її консульською опікою, тому прошу трактувати мене як бездержавника українського походження». Навпаки, напр., аргентинська влада не цікавиться, чи ви користуєтеся консульською владою якоїсь держави, чи ІРО. Тому тут не

треба ускладнювати справи бездержавністю, лише ствердити, що ви українець, бо виїхали з батьківщини як український громадянин, згадуючи при тому про ваше ставлення до влади, що тепер панує в Україні.

Під українців у правному розумінні можна підтягнути майже всю українську еміграцію:

а) Давніх політичних емігрантів (з 1920 рр.), бо вони виїхали за кордон здебільша як громадяни УНР, суверенної формально і фактично.

б) Нових політичних емігрантів, бо вони виїхали як громадяни УССР, правно існуючої, хоч політично поневоленої.

в) Заробітчани, які виїхали між двома світовими війнами, як польські, румунські, або чехо-словацькі громадяни, бо земля, відкіля вони походять, за той час прилучена до УССР. Тому що виміна меншин між УССР і Польщею мала примусовий характер, після її закінчення польські консуляти відмовляли українцям консульську опіку, відсилаючи їх до советських консулятів (так робили польські консуляти у Франції, практика з інших теренів нам невідома). На тій основі французький уряд доручив виписувати «українець» також на посвідках українців кол. польських громадян, а ІРО в Парижі вживало деколи кумедної форми «українець польського походження», себто давніше польський громадянин, тепер український.

Справа доцільності аргументації визнання окремішності української еміграції поодинокими державами заслуговує на увагу. Поперше, це питання, яке можна вже тепер висунути перед міністерствами закордонних справ, подруге, це справа, навколо якої можна заактивувати політично еміграційні маси.

Коли пробуватимете спонукати міністерство закордонних справ якоїсь малої чи середньої держави визнати своє ставлення до справи нашої самостійності, це вам ледве чи пощастить. З вами не схочуть про це й говорити: це, мовляв, справа, до якої ми тепер не маємо ніякого відношення, це справа великодержав; питання визнання самостійності України вирине перед нами щойно тоді, коли та самостійна Україна вже існуватиме. Вам важко буде навіть увійти в розмову, з'ясувати наше становище й наші аргументи.

Справа куди легша, коли висунути питання української окремішності при виставленні особистих документів для українських емігрантів. У більшості держав справа причалить до міністерства закордонних справ, коли не для вирішення, то бодай для вяснення. І це буде догідна нагода, щоб вичерпно з'ясувати наше становище: це вже не слизька проблема з великої політики, яку краще обходити здалека, щоб не стати кому небудь на пальці; це лише звичайний сірий казус, висунутий буденною адміністративною практикою, який не лише можна, але навіть треба всебічно розглянути, вислухуючи аргументи заінтересованого чужинця чи чужинецької репрезентативної організації.

Міністерство розгляне питання уважніше, коли справа дістане підтримку еміграційної маси; коли низові органи адміністрації засиплють міністерство запитами, що робити з тими десятками, сотнями чи тисячами людей, які домагаються, щоб на їхніх посвідках виписувати іншу національність, ніж подано в їхніх пашпортах. Формально це вже більший адміністративний казус, який не терпить затяжки. Політично це доказ, що окремішність України — це справа народної маси.

Це різночасно догідний засіб для політичної мобілізації емігрантської маси, це нагода до позитивної розрядки політичної енергії. Пересічний емігрант не має багато нагод, щоб активно влучитися у змагання за справу нашої самостійності. Він щиро шанує УПА, поборює російських єдинонеділимців, гнівається на Кеннана і т. д., але все те зводиться до внутрішніх психічних процесів, які важко виявити ділом. Нагод до такого вияву не багато: маніфестації, протестаційні листи (як у справі «Голосу Америки»), збірки на потребу визвольної дії тощо, і врешті інтервенції у справі особистої довідки. Зокрема остання справа дає широку нагоду до активного вияву, виразного задекларування свого становища, аргументації.

І на еміграції кожний може довести, що ми нація державна, хоч поневолена.

Національна і державна окремішність

Ментальність західних народів оперує подібними поняттями, що й право західних держав. Пересічна людина Заходу не визнає окремішності недержавних народів, бо у себе вона не стрічається з таким явищем і не витворила собі відповідного загального поняття шляхом дедукції чи аналогії. На основі аналогії можна витворити собі хіба зовсім фальшиву уяву. Прирівнюючи недержавні народи до західноєвропейських етнічних меншин, можна дійти до висновку, що, напр., українці це — як бретонці — чисто етнічне поняття, з поверховими слабенькими сепаратистичними тенденціями, виплеканими під німецькою окупацією. Або що українські самостійники — це лише одна політична партія, анаголічна до флямандської самостійницької партії; що загал українців вважає себе росіянами, як більшість (а як не більшість, то дуже поважна частина) флямандців вважає себе членами бельгійської нації.

Людина Заходу відкидає поняття недержавного народу, як незрозуміле, як поняття, яке ускладнює й затемнює їй розуміння зовнішнього світу. Не творить тут винятку загал державних мужів, які в демократичній системі виходять частинно з народної гущі й переходять політичну формацію на парламентарній арені, не здобуваючи систематичної політичної освіти. Виняток творять хіба одиниці, які мали нагоду ознайомитися з східноєвропейським середовищем, науковці-славісти, юрисконсульти, що мусіли розв'язувати питання, зв'язані з східноєвропейським тереном (як це Ляпрадель, журналісти, що довго перебували на Сході (як Андре П'єр, Муссе) тощо.

Єдинонеділимча пропаганда часто використовує цю дезорієнтацію, представляючи багато-національні імперії як духово однорідні та роблячи з цього висновки правового й політичного характеру. Сьогодні українська політика не може перемогти російську, що переконала північноамериканські кола, що самостійники творять меншину серед українського народу, що усамостійнення України було б кривдою для російського народу,

що Україна нерозривно зв'язна з Росією економічно і тому подібне. Під час першої світової війни перед подібним важким завданням стояв Масарик з Бенешом, зусилля яких довго розвивалися об віру в льояльність габсбурзьких підданих, в сепаратний мир з Австро-Угорщиною, в господарську єдність наддунайського басейну і так далі. Після тої війни ті самі труднощі виринули перед молодією дипломатією українською, балтійською та кавказькою.

Легко і без опору погодився Захід лише з усамостійненням двох східноєвропейських народів: поляків та фінів. Яка причина цього вирізнення?

Справа Польщі ясна. Польський народ втратив самостійність досить пізно, і з того часу безперервно вів активну визвольну боротьбу, яка зустрічала поважний відгук на міжнародній арені (обурення поділами Польщі, польська участь в наполеонських війнах, польська справа на віденському конгресі, дипломатичний відгук на польські повстання). Поляки єдині з поневолених народів зберегли від винищення аристократію, зв'язану родинними і товарицькими зв'язками з феодальною верствою, яка до минулого сторіччя мала монополію на постачання дипломатичних кадрів. Польська справа була загальновідома, знаходила зрозуміння; поневолення польського народу вважалася кривдою, яка заслуговує на відшкодування; поляки займали виняткове становище як єдина загальновизнана недержавна нація.

Фіни не мали ніякої з цих переваг. Їхнє становище було діаметрально протилежне. Вони зберегли були в очах Заходу національну окремішність завдяки зовсім іншій обставині: завдяки суспільно-правному становищу їхньої країни.

Перебираючи від Швеції Фінляндію, Росія зобов'язалася трактувати її як окрему державну одиницю, зв'язану з імперією спільною династією. Коли на початку нашого сторіччя вона взялась інкорпорувати Фінляндію у російський державний організм, це викликало широкий відгук у світі в той час ще не призвичаєному до ламання міжнародних зобов'язань. Правне становище Фінляндії, досить складне до окреслення,

притягнуло увагу знавців міжнародного та державного права; йому присвячено не лише місце у загальних компеціях, але й низку докторських дисертацій. Фінська справа стала відомою; дипломатичні кола привикли трактувати Фінляндію не як частину Росії, а як окремий організм, прилучений до Росії. Фінляндію визнали багато держав, зараз таки після проголошення самостійности, коли та самостійність ще висіла на волосині, коли велика частина країни ще була зайнята російськими більшемицькими військами (балтійські держави не могли добитися остаточного визнання довго після закінчення війни з Росією). В очах Антанти не багато пошкодила Фінляндії співпраця з Німеччиною; для України та співпраця, дарма що куди вужча, мала трагічні наслідки. Те вирізнення Фінляндії вясносє північноамериканський знавець міжнародного права Грегем у своїй тритомовій праці про визнання балтійських держав (том I, стор 152/53): «Завдяки своєму винятковому становищу в імперії, Фінляндія не стояла з правного погляду нарівні з іншими окраїнними державами, відірваними від Росії. США відмовилися у травні 1918 визнати Фінляндію, м. ін., тому, що фіни не вдовольнилися своєю дотеперішньою територією, а висунули претенсії до частини російської території, Петсамо й Карелії; а при висадці американських військ у Владивостоці Вашингтон зобов'язався шанувати непорушність російської території». Відібрання від Росії арктичних пустирів Петсамо й Карелії було, вживаючи сьгоднішньої термінології, кривдою для російського народу. Але такою кривдою не було усамостійнення багатой Фінляндії, розташованої дуже близько до тогочасної російської столиці.

Ми довше спинилися на прикладі Фінляндії, бо він характеризує вагу деяких правничих імпортерабілій, недооцінюваних у нас — ваги правничого виокремлення, яке збереглося при повному потоптанні політичної окремішности.

Таких прикладів, хоч менш яскравих, можна знайти більше. Напр., Франція звела була окремішність держав, підданих під французький протекторат (Анам, Камбоджа, Лаос, Туніс та Марокко), до чистої фор-

мальності, без ніякого реального змісту. У туніському уряді арабські міністри мали лише треторядні ресорти: віроісповідні справи, мусульманські церковні фундації, дрібне судівництво над туземцями; всі інші ресорти були у французьких руках, французький генеральний резидент був всевладним головою туніського уряду. Аналогічна ситуація була в інших протекторатах. Вони відрізнялися від колоній хіба тим, що мали окремих монархів (які не мали ніякої влади і були вірними франкофілами), окремі прапори, а замість генеральних губернаторів — генеральних резидентів, що були урядовцями міністерства закордонних справ, не міністерства колоній. Практично не було різниці між Анамом чи Марокко і Альжіром чи Мадагаскаром. Сьогодні Анам і Камбоджа в дуже великій мірі визволені, а самостійні змагання Мадагаскару здавлені; сьогодні нема альжирського питання, зате існує, дуже прикре для Франції, питання туніське й марокканське. Розвиток міжнародних подій доводить деколи до ситуацій, коли позбавлене реального змісту «голе право» стає цінною зброєю у змаганні за самостійність.

Приймаючи протекторат, протегована держава передає протекторові всі свої міжнародноправні компетенції, практично зовсім зникаючи з міжнародного терену. У міжнародно-правній літературі можна зустріти погляд, що протегована держава не є підметом міжнародного права, хоч переважає погляд, що вона зберігає міжнародну правоздатність, передаючи протекторові лише дієздатність. Та правоздатність зводиться до обставини, що правною основою протекторату є міжнародний договір між протектором і протегованим.

Залежність УССР від Москви також базується на міжнародному договорі (від 30. 12. 1922), але її міжнародноправна особовість не зводиться до того; вона користується в обмежених розмірах міжнародноправною дієздатністю (як член міжнародних організацій та сигнатор міжнародних договорів) та правом кожного часного виходу з СССР.

«Світ привик думати категоріями державних кордонів, а не національних. Доки світ не побачить на географічній карті українську державу, позначену якоюсь іншою фарбою від Росії, доти він буде все ду-

мати по старому», — пише інж. Селешко («Українські Вісті» від 6. 5. 1948). Покищо Україна зазначена ще тією самою зеленою фарбою, що й Росія, але відокремлена від неї темнозеленою лінією, як колись Фінляндія. Цю лінію можемо використовувати в нашій визвольній політиці, як колись використовували її фіни.

Досвід виправдує наш погляд. «Тому що Україна є членом Об'єднаних Націй, її синів слід вважати українцями, не росіянами», — пише д-р Ізідор Руїс Морено, кол. професор міжнародного права в Буенос Айресі (лист 26. 11. 1947). Французький уряд доручив виписувати українську національність на виказках щойно після другої світової війни, коли УССР стала членом Об'єднаних Націй; довоєнні заходи, хоч і послідовні, не дали успіху. При тому характеристичне те, що французька влада спершу визнала українцями лише наддніпрянців і щойно згодом поширила цю постанову також на українців з земель, прилучених до УССР під час другої світової війни.

Ця справа поволі доходить до свідомости української думки. Щораз то частіше посилаються українці на існування УССР, змагаючися з росіянами на міжнародній площині, у прилюдних дискусіях, у змаганнях за вступ до міжнаціональних організацій.

Від другої світової війни користуватися цим аргументом тим легше, що в подібному становищі опинилася ціла низка європейських народів, національна і державна окремішність яких поза дискусією: балтійські советські республіки та советські сателітні держави. Поняття поневоленої нації-держави сьогодні загальновідоме в світі. Треба лише прикласти зусилля, щоб нас остаточно підтягнуто під це поняття, треба поборювати фальшиву інтерпретацію стану східної Європи. В очах пересічного американця чи західного європейця схема найновішої історії Східної Європи виглядає приблизно так:

Після революції Росія, перебудовуючи свій господарсько-політичний устрій, змінила також свою назву — з «російської імперії» на «СССР». Союзні республіки — це лише звичайні адміністративні округи російської держави, створені рішенням російської совет-

ської центральної влади, тобто єдиною їхньою основою є російське внутрішнє право.

Такий погляд виправданий, але лише частинно. Виправданий у відношенні до Молдавської чи Казахської советських республік, фальшивий у відношенні до Української чи Грузинської.

Справа в тому, що між сьогодишніми членами СССР можна визнати дві категорії республік — підбиті та створені. Створені — це держави, викресні постановою центральної влади СССР з території існуючих советських республік: молдавська республіка з території української, фіно-карельська та середньоазійські (узбецька, туркменська, таджицька, киргизька і казахська) з території російської.

Навпаки, інші советські республіки, заки стали членами СССР, існували як самостійні демократичні держави. Советський устрій введено в російській демократичній республіці шляхом внутрішньої революції (т. зв. октябрська революція в листопаді 1917), в інших республіках накинено його силоміць, шляхом інтервенції советської Росії. Та російська інтервенція мала вигляд «мирового» тиску з загрозою збройної інвазії (1920 проти Вірменії, 1940 проти Литви, Латвії та Естонії), збройного нападу (на Азербайджан 1920 р.) та війни проти України (яка тривала 2 роки: від кінця 1918 до кінця 1920) і Грузії (навесні 1921).

Накинувши тим державам советський устрій та комуністичний господарський лад, советська Росія не анексувала їх, лише піддала цілком своєму впливові, насаджуючи уряди з своїх людей та контролюючи їх. Підбиті Росією держави продовжували спершу своє існування як формально зовсім окремі члени міждержавної спільноти, з повною міжнародною особовістю, як сателіти советської Росії. Щойно в 1923 р. об'єднались вони в СССР, передаючи союзній владі поважну частину своїх компетенцій, але зберігаючи право кожнорчасно відокремитись від СССР та здобуваючи 1944 р. користування міжнародною особовістю. Як сьогодишні сателіти, ці республіки поневолені Росією, але не анектовані.

Україна в подібному становищі, як Польща, Румунія, Угорщина. Україна — вчорашній сателіт. Польща — завтрашній член СССР (17 советська республіка). Різниця між обома в стадії советизації, у ступні та у формі, на площині правних конструкцій чи політичної дійсности.

В українських і польських школах вчать обов'язково російську мову, мову панівного народу: в Києві і у Варшаві найкращі вулиці названі іменем Сталіна, і українські і польські вояки присягають на вірність «батькові народів», і українське і польське хліборобство піддане обов'язковій колективізації, і український і польський представник в Об'єднаних Націях механічно підносить руку при голосуваннях слідом за російським. Що маршал Рокоссовський має на шапці білого орла, а його київський товариш п'ятираменну зірку; що союзні закони обов'язкові на Україні автоматично, а в Польщі у формі польських законів; що в українському найвищому советі є лише комуністи і безпартійні, а в польському соїмі існують для декорації ще й інші партії; що Україна має лише представника в Об'єднаних Націях, а Польща також амбасадорів і послів, — це все лише формальні різниці, різниці ступневі. Суттєве те, що всі країни цілковито підпорядковані волі чужого центру та що можуть звільнитися з тієї залежності хіба революційним шляхом. І Польща має право зірвати договори з СССР, і Україна має право анулювати договір від 30. 12. 1922, виступаючи власновільно з СССР, але ні одна, ні друга не мають змоги це зробити, бо обидві опановані російською поліційною і збройною силами та партійним і адміністративним апаратами. Обидві поневолені Росією, але ні одна, ні друга не анектовані.

Самовизначення народів

Коли українські політичні чинники шукають правного обґрунтування наших самостійницьких змагань, вони звичайно посилаються на засаду самовизначення народів. Який зміст цієї засади? Наскільки цей аргумент переконливий?

Право самовизначення народів зформулював перший, мабуть, Мадзіні 1848 року у відомій книжці «Della nazionalita como fondamento del diritto delle genti», воно виступало довго під назвою національного принципу. На думку Мадзіні, народ має право скинути владу і правний лад, які вважає чужими, та ввести власний; ця перманентна ревізія триватиме так довго, доки державні народи не нагнуться до національних.

Думка Мадзіні революційна й вона творила повне заперечення пануючих в той час норм. Як відомо, це була доба реакції і т. зв. легітимізму. Реорганізуючи Європу, розбурхану французькою революцією та наполеонськими війнами, віденський конгрес ґрунтувався на засаді, що держава немов власність пануючої династії. Бльок абсолютних монархів (який перейшов до історії під фальшивою назвою «святого альянсу») боронив непорушність існуючого стану, а коли один з пануючих не міг власними силами опанувати ситуацію на своїй території, один з абсолютних монархів діставав доручення шляхом збройної інтервенції здавити революцію та повернути суверенів необмежену владу; таку інтервенцію застосував французький король в Іспанії, австрійський цісар — в кількох італійських державах.

Здійснити італійську соборність (себто прогнати італійські династії, які ділили країну на низку держав, та відібрати у Австрії Льомбардію та Венецію) не було можливе в рамках таких правних концепцій і такої політичної системи, поставленої на їхній сторожі. Ніякий компроміс не був можливий — залишалася лише безпощадна боротьба. В таких умовах (які зникли в половині минулого століття) «національний принцип» Мадзіні був виправданою, успішною зброєю у змаганні за італійську соборність.

Нічим іншим, ніякою тривкою правною формою й ідейною концепцією він не був. Сам італійський народ сховав ідеї Мадзіні до архіву, ґрунтуючи свою дальшу політику на зовсім інших, часто протилежних, засадах. Італія добровільно відступила Франції дві частини італійської етнічної території (Ніццу і Савою), як своєрідний гонорар за допомогу проти Австрії, зате

розвинула широку імперіялістичну експансію. Ламанті національний принцип, Італія захопила південний Тіроль в ім'я природного кордону, Зару і австрійські острови (а підчас другої світової війни — також велику частину Далмації та Словенії) в ім'я історичних традицій Венеції, Абесінію як колонізаційний терен для надвишки італійського населення, Албанію як стратегічний ключ Адрійського моря. Аналогічно так третя німецька імперія домогалася Судетів і Данціґу в ім'я національного принципу, Чехії і Моравії на засаді історичних прав, коридору для полегшення комунікації, східньої Європи як колонізаційних теренів.

Не диво, що західна міжнародноправна наука трактує «національний принцип» з великим недовір'ям. Серед поважніших французьких авторів ледве чи визнає її хтонебудь, крім де ля Праделя, зате загал висуває приблизно ті самі закиди. Як зразок наводимо думку Селла, який сьогодні посідає перше місце серед французьких знавців міжнародного права (на основі його підручника з 1948 р.): 1) Суцільність багатьох національних груп насуває сумніви. 2) Національно не суцільні держави, як Швайцарія, часто дуже тривкі, зате в національно суцільних державах деколи виступають сепаратистичні рухи. 3) Національна засада підсилює відосередні рухи, деколи навіть ілюзорні. 4) Воно служить як претекст для імперіялізмів, напр., для німецького.

Приклад Швайцарії не надто щасливий, бо швайцарці творять одну націю, складену з трьох мовних груп. Затє історія латинської Америки підтверджує, що й етнічно суцільні держави не мусять бути тривкі. (Панама відірвалася від Колумбії вже в 20. сторіччі; у 19. сторіччі таких фактів трапилося чимало).

Не думаючи вичерпувати на цьому місці, наскільки складне питання, якому присвячена багата література, обмежуємося ствердженням, що право самовизначення народів не вважається на Заході таким виправданим, самозрозумілим постулятом, яким вважають його українці та народи, що перебувають в подібному становищі. А у практичній політиці психологічний момент важливіший, ніж метафізичний: переконливість аргу-

менту важливіша, ніж його логічне чи моральне обґрунтування.

А засада самовизначення народів є покищо лише звичайним постулатом, не діючою, обов'язковою в міжнародних відносинах правовою нормою, якою, на жаль, вважають його деякі українські кола. Всупереч поширеним у нас поглядам, до позитивного права засаду самовизначення народів не ввела ні програма Вудрова Вілсона, ні Атлантийська Хартія, ні охорона меншин в рамках Ліги Націй, ні здійснений на наших очах процес визволення азійських народів.

Доктрина Вілсона

Загальна засада самовизначення народів з'ясована у листі Вілсона від 11. 2. 1918; народи, які мають користуватися нею, перелічені у відомих 14 пунктах проголошених 8. 1. 1918.

Сама засада виглядає так: «Всі добре означені національні прагнення слід якнайбільше задоволити, але не впроваджуючи при тому нових чи старих елементів незгоди й антагонізму, які могли б з часом порушити мир в Європі, а слідом за тим у світі».

Звернім увагу на саму норму, сформульовану Вілсоном, та на обмеження, яким вона підпорядкована. Головне: ніякої згадки про самостійність, лише мрячце, що припускає різні інтерпретації, «задоволення національних прагнень». Як відомо, на думку північноамериканського уряду того часу, українські національні прагнення задовольнялися в рамках Росії, і таке становище було виправдане еластичною засадою Вілсона. Але навіть бліда, позбавлена ясного змісту норма, підпорядкована двом передумовам, які в свою чергу допускають різні інтерпретації: національні прагнення мають бути виразно скристалізовані, а їхнє задоволення не сміє загрожувати мирові.

Турбота за мир виправдана, але практично важко її заспокоїти, бо складні етнічні кордони в Середній і Східній Європі висувають низку важких до розв'язки проблем, наприклад, годі створити життєздатну Чехо-Словаччину, оперту на природні гірські кордони, не влучаючи до неї великої та тим самим небезпечної ні-

мецької іриденти, як 1918 р., або не проганяючи судетських німців з їхньої споконвічної батьківщини, як в 1945. Годі розмежувати Угорщину і Румунію, не лишаючи поважну угорську меншину в Румунії (як 1928 і 1946) або румунську в Угорщині (як 1940). Все це творить загрозу для миру, але щоб оминути її, треба було хіба законсервувати навіки музейну монархію Габсбургів.

Теоретично виправдана і турбота за недопущення до самовизначення пливких етнічних груп, без виразно скристалізованої національної свідомості, але селекція національних прагнень на добре означені і не добре означені — це необмежені можливості для казуїстики; бачимо це на прикладі відомої ноти Кольбі, яка свого часу викликала була велике обурення серед неросійських народів Східної Європи.

Коли італійський амбасадор у Вашингтоні запропонував двобічну консультацію для узгодження політики обох великодержав супроти нових східноєвропейських держав, державний підсекретар Сполучених Штатів, Кольбі у ноті від 10. 8. 1920 року так з'ясував позицію свого уряду: Як довго Росія під большевицьким режимом, треба стриматися від вирішення питань, які мають для неї життєве значення, зокрема питання суверенності над поодинокими частинами російської території. Тому Сполучені Штати не визнають балтійських республік та не заaproбували рішення міжальянтської Найвищої Ради про визнання незалежності «так званих республік Грузії та Азербайджану». Але Сполучені Штати «з приємністю» визнають Вірменію та вважають, що «справжні» кордони Росії повинні обіймати всю російську імперію, за винятком Фінляндії, етнічної Польщі та земель, які, згідно з порозумінням, мали б належати до вірменської держави.

Чому інша мірка для поляків, фінів та вірменів? «Прагнення тих націй, — пояснює вашінгтонська нота, — зовсім законні. Кожну з них анектовано насильно. Їхнє звільнення з-під режиму чужого гніту не порушує територіальних прав Росії, воно схвалене громадською думкою вільних народів».

«Не розуміємо цієї логіки», — писав бюлетень латвійського міністерства закордонних справ, коментуючи ноту Кольбі. — «Але ж на чому заснована та лімітативна енумерація? Коли мова йде про так звану законність прагнень, Грузія не розуміє, в чому вона мала б відрізнятись від інших», — написано у грузинському меморіалі.

Здивування зрозуміле. «Законність прагнень» — це лише досить нездарно дібраний фіговий листок, яким американський пуританин намагався прикрити дискримінацію, продиктовану чисто політичними мотивами. При тому північноамериканський достойник, мабуть, не порадився з експертами, тому подав аргументи, які важко погодити з історією. Росія ніколи не анектувала ні фінської, ні вірменської держави ці дві країни відступили Росії на основі міжнародних договорів сусідні держави: Швеція, Туреччина і Персія. Вірменська держава перестала існувати ще в середньовіччі, фіни попали під шведське панування, заки ще самі створили тривку державну організацію. Навпаки, грузинів і азербайджанців Росія поневолила. Грузію анектувала 1801 року, кілька років після того, як прийняла грузинського царя під свій протекторат («грузинський Переяслав»); Азербайджан дістала Росія на основі договору від Персії, але при тому мусіла збройно зламати опір азербайджанських ханів, дотогочасних перських васалів. Саме ці дві кавказькі держави, що їх Кольбі з погордою називає «так званими республіками», відповідають вимогам його критерія законності.

Така сама непослідовність у 14 пунктах Вілсона. Ні слова про право самовизначення для східноєвропейських народів, зате 6. пункт широко запевняє Росію про добру волю, прихильність, зрозуміння потреб і т. п. Ні слова про Україну і Фінляндію, які тоді вже творили окремі держави, визнані Росією та кількома іншими урядами, зате самовизначення для Польщі й наддунайських народів, які усамостійнилися куди пізніше, в листопаді 1918. Америка визнала чехо-словацьку раду фактичним урядом території, яка в той час правно і фактично належала до Австрії й Угорщини; навпаки, Латвія ледве дочекалася американського визнання 1922.

«Народи Естонії, Латвії та Литви, Україна, Грузія і Азербайджан мають кровну, мовну і расову окремішність. Всі вони бажають державної незалежності. Але уряд США, під час мирової конференції та опісля, постійно відмовляв мешканцям цих країн в праві самим вирішувати, під якою суверенністю вони мають жити. Навпаки, він висловився за «Велику Росію», що охоплює територію давньої імперії, за винятком Польщі і Фінляндії». Таке стверджує Роберт Лансінг, Вілсонів державний секретар, у своїй відомій книжці про паризьку мирову конференцію. Так виглядало вілсонівське право самовизначення народів.

Не зважаючи на це, українська дипломатія 1919 і чергових років посилалася на Вілсона, — і тоді це було виправдане. Галицькі українці належали до народів кол. Габсбурзької монархії, яким 10. пункт Вілсонової програми гарантував «якнайширшу змогу самостійного розвитку». Це давало деякий скромний козир в дипломатичній грі, як компетенція мирової конференції у відношенні до території ЗОУНР.

Але прикре непорозуміння посилатися сьогодні на вілсонівську засаду, трактуючи її як обов'язкову міжнародноправну норму, або хоча б як доктрину, що внесла поступ у міжнародне право. Бо насправді це був небезпечний крок назад. До Вілсона при прийнятті нових членів до міжнародної спільноти була обов'язкова засада ефективності. Згідно з традиційною процедурою, народ, який бажає самостійності, мусить довести зрілість до самостійного життя, організуючи державу та обороняючи її проти ревіндикації держави, якій до того часу підлягає. На місце того твердого, але успішного іспиту, пробував Вілсон ввести новий критерій, який під плащиком гарних фраз криє нічим не обмежену сваволу; який замикав вступ до міждержавної сім'ї народам, які самовизначили себе із зброєю в руках.

На щастя, вілсонівська засада самовизначення перейшла в історію разом з її автором. Від вілсонівського епізоду знову панує традиційна засада ефективності. Нею керувалася дипломатія, приймаючи до сім'ї вільних народів арабські держави, Ізраїль, Індонезію

і т. д. На неї посилаємося і ми, стверджуючи, що наша держава ефективно оформилася у 1917 р. і з того часу існує, дарма, що поневолена.

Атлантійська Хартія

Атлантійська Хартія — це спільна заява президента США та прем'єра Великобританії, які ствердили м. ін., що вони «не бажають ніякої територіальної зміни, не згідної з волею зацікавлених народів, вільно висловленою» (2. пункт) та що «шанують право всіх народів вибирати форму уряду, під яким хочуть жити; бажають повернути суверенні права і самостійні уряди націям, позбавленим тих прав і урядів силою» (3. пункт).

Можна натрапити на думку, що Атлантійська Хартія це декларація загальних правних засад, а не зформулювання позитивно-правних норм з обов'язковою правовою силою (напр., погляд Антоні Леріша). Але уявім собі, що ця справжня правна норма, основана спершу на зобов'язанні двох англосакських великодержав, опісля визнана іншими альянтами. А вже навіть Сталін заявив 6. 11. 1942, що однією з цілей війни є «звільнення поневолених націй та відбудова їхньої суверенності і право кожного народу вирішувати свої внутрішні справи без зовнішнього втручання».

Другий пункт Атлантійської Хартії звернений проти анексії частин державної території, що їх держави Осі довершили чимало під час війни та перед нею (поділ Чехо-Словащини та Югославії, Клайпеда, Ойпен-Мальмеді, Ельзас-Льотрингія, Епір, Тракія); тут можна добачити натяк на плебісцит, себто на пошану вияву волі місцевого населення анектованої області, байдуже, чи воно належить до державного народу, чи до недержавного. Зате в третьому пункті мова йде виключно про державні поневолені народи, бо лише народ, який вже має державу, може вибирати уряд; суверенність та самостійні уряди (у протиставленні до «квіслінгівських») можна повернути лише народам, які державно недавно анектовані (Польща) чи окуповані (Норвегія). Важко нагнути цю заяву до народів, які ніколи не мали держави або втратили її століття тому, себто недержавних.

Право привернення самостійности поневоленим державам це не право самовизначення народів.

Та незалежно від такої чи іншої інтерпретації змісту Атлантійська Хартія не є обов'язковою правовою нормою. Коли вона й була спершу так задумана, вона залишилася мертвою буквою, бо ніколи не ввійшла в життя. Як засада не визнавання насильних анексій (т. зв. доктрина Стімсона), позитивно-правний характер якої був безсумнівний: адже її прийняла Ліга Націй, що об'єднувала переважну більшість держав.

Доктрина Стімсона залишилась мертвою буквою, бо перекреслили її ті самі держави, які прийняли її в 1932 р., визнаючи одна по одній анексію Манджурії, опісля Абесінії. Погляди, висловлені у зв'язку з цим сучасними знавцями міжнародного права (формату Селля, Франсуа, Брієрлі, Жюмо), однозгідні в цьому напрямі.

Якщо б і прийняли, що Атлантійська Хартія була задумана як обов'язкова правна норма, вона залишилася не здійсненою загальною засадою. Зломив її не лише СССР низкою анексій та поневоленням низки держав, але й обидві англосакські держави, визнанням тих довершених фактів (Сполучені Штати не визнали лише поневолення балтійських республік), а то й даючи Москві активну підтримку (англійський натиск на польський екзильний уряд, підтримка Тіта проти Михайловича і т. д.).

Охорона національних меншин

Охорона національних меншин в рамках Ліги Націй була, на думку багатьох оптимістів, визнанням міжнародноправної підметности народів, радикальною розв'язкою національних конфліктів частинним здійсненням засади самовизначення народів. На Західній Україні була вона, у 20-х роках, основою живої політичної активності — і прикрих розчарувань.

Коли скарги до Ліги Націй творили настільки важку позицію діяльності української парламентарної репрезентації в Польщі до 1939 р., то це є доказом не вартости охорони Лігою, а політичної динаміки українського народу. Навіть найбільш поміркована група пробувала шукати розв'язки українсько-поль-

ських взаємин на міжнародній, не внутрішньодержавній площині; навіть вона багато років активно боролася, використовуючи скромні міжнародноправні можливості, а не шукала компромісу за всяку ціну, як це робили здебільша інші тогочасні національні меншини.

Меншинна охорона служила в українських руках як засіб пресії проти польського уряду: коли ви, мовляв, не пошануєте наших прав, ми оскаржимо вас у Женеві і тим способом наразимо вас на прикромці та пошкодимо вашій opinii за кордоном. Коли Польща не подавалася під тиском пресією, заходи на женеvському терені могли мати з українського погляду вартість лише як диверсія, як послаблення ворога систематичним підкопуванням його кредиту за кордоном. Але вона не могла принести ніякої позитивної розв'язки; тому розчарування після кожної нашої «невдачі» в Женеві були безпідставні, впливали з невірної оцінки суті меншинної охорони. Її справжній характер висвітлили німецькі правники на сторінках журналів та окремих публікацій.

Постанови про меншинну охорону трактували меншини як предмет міжнародного права, не як підмет. Середньоевропейські держави зобов'язалися шанувати меншинні права не супроти меншин, а супроти великодержав; більше того, лише великодержави, не самі меншини, можуть притягати до відповідальности за зламання зобов'язань. Вносячи скаргу до Женеви, представники меншин лише інформували про наявність поодиноких фактів, не згідних з міжнародними зобов'язаннями; саме обвинувачення могли формувувати лише держави, що вирішували довільно, чи варто брати до уваги висунені меншиною факти, чи не варто. Меншина виступала як пасивний предмет охорони, як у внутрішньодержавному (карному) праві тварина. Коли візник знущається над конем, обвинувачення проти нього може висунути лиш інший підмет права, інша людина.

Коли бл. п. Целенський чи Олесницький висували у Женеві поодинокі кривди, вони виступали як члени покритого народу, не як його представники. Таке саме міг зробити кожний українець, і навіть деякі громадяни робили це (напр., політичні в'язні, тортуровані

поліцією). Меншиною, в розумінні міжнародноправних зобов'язань, була не національна група, а лише сума людей, які своєю матірною мовою чи з іншого погляду різнилися від більшости населення держави. Завданням охорони не було зберегти існування національної окремішности — лише уможливити спокійну, безболісну асиміляцію меншин, охороняючи від дискримінації та переслідувань в час того процесу. Це була гарантія рівноправности громадян, охорона прав людини на людяне трактування — не прав зароду на збереження окремішности. Меншинна охорона могла вдоволити північноамериканських негрів, яким відмовляють повноправности, хоч вони є американськими патріотами, — не українців, для яких збереження національної окремішности було мінімальною вимогою. Женеvська меншинна охорона не була скроена на ріст територіальних меншин. Як відомо, великодержави провели її під натиском впливових єврейських кіл, які цим шляхом бажали охоронити єврейську меншину в Польщі і зокрема в Румунії від расової дискримінації, яка над нею тяжіла; протиеврейські тенденції в Румунії довели ще перед першою світовою війною до збірного втручання кількох послів, акредитованих у Букарешті.

У міжнародноправних постаювах про охорону меншин, прийнятих після першої світової війни, годі добачувати частинне здійснення засади самовизначення народів. Зрештою іде тут про 20-річний епізод, не про якусь послідовну розвиткову тенденцію. Об'єднані Нації не перебрали в цьому напрямі ніякої спадщини по Лізі Націй; насильне виселювання меншин з їхніх споконвічних земель (Лемківщина, Холмщина, надодрянські землі, Судети), проведене звірськими методами (Завадка Морохівська), не знаходять відгуку у міжнародній площині.

Можна натрапити на погляд, що усамостійнення південноазійських народів, здійснене в наш час — це реалізація права самовизначення народів. Настражді ж можна тут говорити хіба про закон історичний, не юридичний. У зреченні західних держав від південноазійських колоній, у визнанні самостійности Філіппін, Бірми, Індії, Пакістану, Цейльону, Індонезії нема ніякої правової засади — це лише звичайні факти, не

перші в історії. У 16. сторіччі звільнилася Голляндія, у 17. Україна, у 18. Сполучені Штати, у 19. латинська Америка, Бельгія та Балкани, у 20. Середня Європа, Прибалтика, арабський світ та, врешті, Південна Азія. Друга світова війна уможливила рівночасне звільнення усіх тих народів, аналогічно до наполеонських війн, що з окупацією Еспанії полегшили одночасну еманципацію Латинської Америки. Японська окупація скріпила **самостійницькі прагнення**; відступаючи після поразки, японці передали владу і зброю місцевим народам. Європейські держави були надто виснажені війною, щоб привернути свою владу силою. Коли якась колоніальна держава заспокоює самостійницькі домагання колоній, це лише доказ її політичного розуму — або безсилля; право тут ні до чого.

Приходимо до висновку.

На Вілсона не слід посилатися, бо він виразно виключив українців з ряду народів, яким належить самостійність. Зате ніщо не перешкоджає нам цитувати думки, висловлені тепер Рузвелтом і Черчилем у «Атлантійській Хартії», так само як цитуємо золоті слова де ля Рошфуко, Наполеона I чи Бернарда Шов. Звільнення інших народів — це історичний процес, що послідовно діє на нашу користь, але не правна норма, застосування якої ми домагаємося у відношенні до нас. Про засаду самовизначення народів можемо говорити лише в моральній, не в правній площині.

Але коли хочемо посилатися на діючі, обов'язкові у міждержавних взаєминах норми позитивного права, мусимо перейти з національної площини на державну. Бо предметом позитивного міжнародного права є не народ, а держава — незалежна чи поневолена.

Народ і держава як підмет права

Мета нашої політики: добитися з боку західніх великодержав визнання існуючої української держави, а не визнання права на самостійність.

У визнанні права на самостійність можна б добачати з правного погляду хіба обіцянку визнання самостійності у майбутньому, з хвилиною розгрому СРСР. Навпаки, визнання існування держави — це ефектов-

не, негайне визнання теперішнього стану посідання, це ствердження, що з правного погляду Україна не є частиною російської державної території, так само як сателітні держави.

Вартість обіцянки, у міжнародному житті, дуже проблематична. Маємо деякий досвід, коли мова про обіцянку автономію для Галичини, і пригадуємо, що ще давніше не могла дочекатися обіцяної автономії ні Вірменія, ні Македонія. Пригадуємо, як Балфур святочно обіцяв євреям Палестину, а рівночасно Лоренс — арабську соборну державу.

Різницю між вартістю обіцянки та ефективного визнання добре зрозуміли чеські політики під час першої світової війни. Франція 29. 6. 1918 визнала Чехо-Словацьку Національну Раду «найвищим органом чехо-словацьких національних інтересів та теперішнім делегатом майбутнього чехо-словацького уряду»; в тому самому значенні 9. 8. 1918 визнала що раду Великобританія. Правники, які займалися ближчим розглядом тих актів, добачають у них визнання чехо-словацької нації (над цим поняттям спинимося ще в цьому розділі) та її права на власну державу; раду ж визнають як орган майбутньої держави. Здавалося б, що з тим моментом чеські еміграційні діячі осягнули свою мету, насправді вони зовсім не задоволилися таким визнанням і не спочили доти, доки антантські держави не визнали їхньої ради фактичним урядом Чехо-Словацьчини.

Про що йшла мова, в чому різниця?

Це пояснює Бенеш у своїх спогадах. Визнанням прав чехів і словаків на самостійність було чималим досягненням, бо Париж і Лондон довго не могли зважитися на розподіл Австро-Угорщини. Була це по суті тільки політична обіцянка, яку опісля можна було різно інтерпретувати. Навпаки, визнання уряду було визнанням держави, тобто чогось, що вже існує (дарма, що чехо-словацький уряд сидів у Парижі і не виконував влади над жодною територією), чого вже не можна перекреслити. Щойно визнання уряду запевняло чехам участь в мировій конференції — запевняло їм, що союзники не рішатимуть за них без них.

У нашій публіцистиці можна не раз зустріти згадку про міжнародну підметність українського народу, при чому в те поняття вкладають неоднаковий зміст.

Як міжнароднополітичний підмет виступає український народ в тому розумінні, що він змагається за власну міжнароднополітичну мету (самостійність і соборність), не підпадаючи при тому ні під чий вплив, себто не будучи предметом нічєї політики. Але таким поняттям можна оперувати тільки на публіцистичній площині, не на правовій.

Єдиним безспірним міжнародноправним підметом є держава. Автори, які це оспорожують, малочисленні, а їхні думки не прищепилися. Мадзіні заперечував міжнародноправну підметність Австрії як національно несутільної держави. Німецький автор д-р Ганс Келлер у своїй праці «Recht der Völker gegen Völkerrecht» (Право народів проти міжнародного права) обстоює думку, що міжнародна підметність належить народам, не державам. Сучасний французький правник Сель вважає, що всяка правна особа, отже і держава — це функція, тому єдиним підметом всякого права, себто і міжнародного, є людина, фізична особа.

Згідно з клясичним поглядом, єдиним підметом міжнародного права є держава, однак більшість сучасних австрів поширює поняття міжнародноправної підметності поза державу.

В першу чергу зараховують сюди міждержавні об'єднання: **універсальні** (Ліга Націй, Об'єднані Нації) і **вужчі** (конфедерації, реальні унії, митні союзи) та деякі органи міждержавної спільноти (міжнародні суди, комісія чорноморських проливів, комісія Дунаю), **установи** (Міжнародне бюро праці, Банк міжнародних розплат). Всі вони виступають як носії прав і обов'язків спроти псодиноків держав.

Чимало дискусій у міжнародноправній літературі викликало питання міжнародноправної підметності Апостольської столиці в час між анексією Папської держави (1871) та її відбудовою в мініятурі (1922) і Мальтійського ордену, який і після анексії Мальти англійцями (1800) далі має послів у деяких державах.

Деякі правники визнають міжнародноправну підметність і людині (побіч держави) тому, що міжнародне право піклується людиною (поборювання торгівлі муринами, жінками, наркотиками, поборювання недуг; декларація прав людини). Проти цієї думки виступають інші автори, мовляв, людина виступає тут тільки як предмет опіки, не як підмет.

Коли громадянська війна або революція затягається, сторонні держави деколи визнають революційний уряд «воюючою стороною». Це визнання **частинної** (управлення і обов'язки, що виходять з міжнародного права війни) і **тимчасової** (до часу перемоги або здупщення революції) міжнародної підметності. Ще більше обмежене і рідке в міжнародній практиці «визнати повстанцями» революційні війська, що не опановують суцільної території, а це є передумовою визнання воюючої сторони. Помітна однак тенденція підтягати визнання «воюючої сторони» під визнання уряду (Кунц). хоч можна зустріти погляд, що таке визнання «воюючої сторони» більш наближене до визнання нової держави (Кельзен).

*

Залишається розглянути **питання міжнародноправної підметності народів**. Не втримався погляд, висловлений деякими авторами в минулому столітті, що деяку міжнародноправну підметність треба визнати диким племенам, які не мають державної організації. Справа втратила актуальність від поділу й ефективного опанування Африки європейськими колоніальними державами. Тепер кожний африканець є або громадянином або підданим якоїсь держави. Стверджуємо, що ніякою міжнародноправною підметністю не користувались національні меншини, хоронені Лігою Націй, і що народи не є підметом ніякого позитивного самовизначення.

Про міжнародноправну підметність народу (точніше, на наш погляд, політичного проводу народу) можна хіба говорити, коли мова про т. зв. «визнання націями» чехів і словаків, поляків та південних слов'ян у габсбурзькій монархії (деякі автори, як Фощій, зараховують туди й євреїв). Під час першої світової війни

політичні емігранти і полонені з тих народів — австрійські, угорські і німецькі громадяни — створили були легіони по боці антант, воюючи за самостійність. Поодинокі антантські уряди визнали цих поляків і чехів із словаками «союзними націями», а їхні еміграційні політичні центри «найвищими органами національних інтересів та делегатами майбутніх урядів, які потворяться на національних територіях». Як ми згадували, Чехо-Словацьку Національну Раду визнали під кінець війни навіть урядом «де факто». Сербський екзильний уряд, що перебував на острові Корфу, заключив з Комітетом Південних Слов'ян (Австро-Угорщини) договір, яким зобов'язувався дати федеративний устрій майбутній соборній Югославії, однак цього зобов'язання не виконав, мовляв, умова на Корфу не мала характеру міжнародного договору, бо один з підписаних не мав міжнародноправної підметності.

Характер «визнання націями» дуже оспорюваний у літературі міжнародного права. Переважає думка, що таке визнання звичайна політична демонстрація, без правного характеру, або обіцянка створити нові держави після перемоги. Деякі автори добачають у цьому визнання народу як окремого підмету права — Гренар, Фошій, Франгуліс, Гізе і де Ляпрадель, який антантській дипломатії запропонував формулу «визнання націями». Ми погоджуємося з цими авторами, але з завагою, що міжнародноправною підметністю користувались не самі нації, тільки їхні керівні органи (напр., міжнародноправну підметність має Папа, а не Католицька Церква).

Цікавий прецедент з цієї ділянки дала і друга світова війна, а саме т. зв. **«право національних груп»**.

На основі договорів, заключених з Німеччиною, німецькі сателіти з наддунайського басейну мусіли визнати за німецькими меншинами на своїй території характер окремих автономних організованих груп, частинно безпосередньо підпорядкованих голові німецької держави. Ми ближче не розглядали цієї справи, але на третій погляд складається враження, що німецькі меншини користувались міжнародноправною підметністю.

«Визнання націями» — акт цікавий, але ізольований і більше ніколи неповторений. Йшло про те, — як пояснював нам 1948 р. проф. де Ляпрадель, — щоб дати чеським, словацьким та польським союзникам права воюючої сторони, щоб, попадаючи в полон, вони не були розстрілювані як дезертери. Годі було визнавати їх воюючою стороною, бо вони не опановували ніякої території, воюючи далеко від своєї батьківщини. Ситуація вимагала, щоб ввести нове поняття до міжнародного права: поняття «визнання націями». Бачимо «визнання націями» — наслідок ситуації, яка витворилася під час першої світової війни і покищо не повторилася, а не введення у міжнародне право якоїсь нової загальної засади. Слід додати, що «визнання націями» давало тимчасову міжнародноправну особовість на час війни: завдяки перемозі антант «визнані нації» стали державами; на випадок програту, альянти мусіли б анулювати ті всі акти визнання.

«Право національних груп» — спроба сміливої радикальної розв'язки питання національних меншин, з введенням старогерманського принципу — особового, на місце загальноприйнятого романського — територіального. Але така розв'язка була можлива лише у відношенні між всесильним гегемоном і слабим сателітом. Ніякого аналогічного правного становища не визнано за національними меншинами на німецькій території. Німеччина не практикувала «право національних груп» як якусь нову об'єктивну правну форму, яку слід ввести до міжнародного права, універсального чи хоча б континентального. В Німеччині й окупованих нею країнах персонально-національний принцип застосовано лише в дуже вузьких формах в адміністративно-правній площині, визнаючи деякі публічно-правні компетенції «установам довір'я» та центральним допомогим комітетам у «Генеральній Губернії».

Поза тими спорадичними винятками, ізольованими прецедентами, які не ввійшли в тривку міжнародну практику і тим самим не стали міжнародноправними нормами, народи не користуються і не користувалися міжнародноправною підметністю. Вони не правоздатні,

тим самим не можуть користуватись ніяким позитивним правом самовизначення, ні правом на самостійність. Основуючи нашу самостійницьку політику на праві самовизначення, ми б'ємо в порожнечу, бо домагаємося суб'єктивного права, яке не впливає ні з якої існуючої об'єктивної норми діючого міжнародного права.

*

Коли доводиться говорити про **позитивне «право на самостійність»**, то хіба в зовсім іншому розумінні: народ може домагатися визнання з боку інших держав самостійності вже здобутої і закріпленої на основі засади ефективності.

Низка дослідників міжнародного права вважає, що держави мають обов'язок визнати самостійність нової чи усамостійненої держави з хвилиною, коли та самостійність вже усталізована. Та більшість трактує визнання нової держави як акт необов'язковий, залежний від вільного рішення кожного уряду.

Але майже всі згодні з тим, що нової держави не вільно визнати, доки не визнала її давня метрополія (себто держава, проти якої звернений визвольний рух) або доки самостійницький виступ не закінчиться перемогою та стабілізацією нової держави. Держава, проти якої звернене повстання, може прийняти таке постійне визнання як втручання в її внутрішні справи або, що гірше, як підтримку самостійницького руху, себто як міжнародноправний проступок — і може зареагувати репресіями, а й війною. Як звісно, Великобританія оголосила війну Франції, коли та визнала самостійність США, не чекаючи кінця американської визвольної війни.

Великою міжнародною провинною вважається також підсилювання самостійницького руху, що діє у підпіллі чи на еміграції. Пригадуємо собі, в яку халепу попала була Угорщина після марсельського замаху на югославського короля Олександра, за підтримку хорватських «уштапів»; підтримка боснійського підпілля наразила Сербію, після сараєвського замаху, на твердий австрійський ультиматум та на нерівну боротьбу з сильним сусідом. Явно сприяти відо-

середнім рухам можна хіба під час війни, або коли ті рухи звернені проти дуже слабих держав.

Ні міжнародна спільнота, ні її члени не мають обов'язку помагати поневоленим народам в усамостійненні; навпаки: вони не мають права того робити. Народ не має позитивного права на самовизначення, зате держава має позитивне право на пошану з боку всіх сторонніх держав її існування на територіяльній цілості.

В час між двома світовими війнами була низка спроб дати цій правній нормі договірний характер та поважні, організовані санкції (пакт Ліги Націй, пакт Келлога, доктрина Стімсона, прийнята Лігою Націй 1932 р.); їхня невдача не заперече існування самої норми, лише впливає з питомою міжнародному праву трудности договірного скоплення деяких правних норм (відтіля походить невдача кодифікації міжнародного права) і в першу чергу відсутності міжнародної збройної сили, що запевнила б успішні санкції проти напасника, незалежно від співучасті поодиноких держав.

*

Від формальної стилізації цілі наших визвольних змагань (за створення чи за звільнення української держави) залежить форма міжнародного визнання нашої майбутньої самостійності: чи буде це визнання держави, чи її уряду.

Як виявляє міжнародна практика, визнання нового уряду куди простіше, ніж визнання нової держави. Звичайно, не уряду, який запроже існуючому ладові та світовому мирові, як французький 1793 (звернений проти панівного тоді абсолютизму), російський 1917 чи сучасний китайський. Поза подібними винятками визнання нового уряду — це мало що не справа рутини. Чи уряд прийшов до влади згідно чи незгідно з конституцією — це внутрішня справа, до якої не слід заглядати стороннім державам. Раз новий уряд ефективно володіє країною та не порушує міжнародних зобов'язань — треба його визнати. Куди складніша справа з визнанням нових держав. Пригадуємо собі, що за три роки самостійного існування українська держава добилася остаточного (де юре) визнання лише

з боку центральних держав, Румунії, Аргентини та кількох нових держав; інші не визнали її зовсім, або визнали тимчасово (де факто) чи в сумнівній формі. Латвія постала при кінці 1918 р., а США визнали її 1922, Югославія 1926, Мехіко 1927.

Далекий від дійсності погляд, мовляв, визнання «дрібна формальність»; бо сторонні держави все погоджуються з довершеними фактами і зразу визнають нову державу, як вона лише зуміє втриматися при існуванні. Така думка впливає з правильної засади орієнтації на власні сили та з правильної оцінки ефективності у міжнародному праві. Але вона не бере до уваги, з одного боку, досвіду історії, з другого — впливу скорого визнання нової держави на наслідки визвольних змагань.

Коли Україна заключила берестейський мировий договір, Франція та Англія анулювали визнання цієї нової держави (доконане в січні 1918, через акредитування дипломатичних представників у Києві). Тому коли під кінець 1918 на Чорному морі появилися антантські збройні сили, вони трактували Україну «пар нон ест». Це, як звісно, вирішило долю нашої самостійності. Нас відтяли від зовнішнього світу франко-грецьким експедиційним корпусом, що обсадив був українське побережжя. Україна мала великі труднощі у постачанні зброї, амуніції та воєнного матеріалу. Озброюючи денікінську армію, Великобританія не заборонила їй заатакувати Україну, що довело до заламання нашого фронту. Ті дипломатичні невдачі ослабили внутрішньополітичну позицію українського уряду та підсилили советофільську орієнтацію, спричиняючи внутрішнє заламання. Хоч Україна була поза обсягом діяння антантських військ, зовсім незалежна від західних великодержав (що довела, відкидаючи, французьке ультимативне домагання звільнити арештованих російських достойників), — можна сміло сказати, що нашу долю припечатало невизнання з боку переможної Антанти.

Рівночасно з французьким десантом в Одесі, висадився англійський у Баку. Англійський уряд, що до того часу не визнав азербайджанської республіки, трактував Азербайджан як частину Росії; Азербай-

джан був остільки в гіршому становищі, що він увесь попав під англійську окупацію, тоді як французи обсадили лише українське побережжя. Англійський комендант ген. Томсон наказав вивісити російські прапори на місце азербайджанських і доручив місцевим російським діячам створити коаліційний уряд. Вони не зуміли дійти до порозуміння, тому ген. Томсон, рад не рад, мусів залишити при владі азербайджанський уряд, щоб у країні не запанував нелад. Азербайджан залишився при житті і навіть згодом дочекався з боку Антанти визнання де факто; якби бакінські росіяни виявили трохи більше політичної зрілості азербайджанська держава зникла б безслідно після піврічного існування.

Візьмим на увагу той досвід минулого — і дійдемо до висновку, що питанню майбутнього визнання нашої самостійності варто присвятити пильну увагу.

Приступаючи до цієї матерії, мусимо перш за все коротко познайомитися з загальноприйнятою практикою. Як це ми згадували, більшість дослідників міжнародного права стверджує, що ніякого обов'язку в цьому напрямі нема, що кожен уряд вирішує суверенно, чи має визнати якусь нову державу, чи ні. Деякі з них таки виразно стверджують, що в цьому відношенні держави керуються чисто політичними інтересами (Нуленс, Бріерлі, Лягард, Річер), посилаючись при тому зокрема на митарства з визнанням балтійських республік. Ще інші (Лявтерпахт, Сель) висловлюють погляд, що визнання нової ефективно створеної держави обов'язкове, але кожна сторона держави сама, на власну думку і згідно з своїми інтересами, оцінює, чи справді влада нової держави ефективна й усталізована. Так чи інакше, нова держава залишена на ласку і неласку інших. Бо хіба ж, напр., Югославія щойно 1926 дійшла до висновку, що латвійська республіка таки справді існує?

Як бачимо, ніхто не мусить визнати нової ефективно існуючої держави. Зате, з другого боку, ніхто не може визнавати нову державу, існування якої ще сумнівне. І міжнародноправна література і практика однозгідно стверджують, що не слід визнавати нову державу, яка не відповідає об'єктивним вимогам ви-

знання, яка ще не встигла витворити ефективної, упорядкованої, стабільної державної влади, доля якої ще сумнівна. Ця міжнародноправна норма буде невигідна для усамостійнення народів, бо ж визнання дуже потрібне їм саме в час визвольних змагань. Вона не входить у гру під час війни, бо воєнний стан припиняє правні відношення між воюючими державами; воююча держава шкодить ворогові, як може, поособлюючи розчленуванню його території. В мирний час рідко трапляються такі випадки як похопне визнання Вашингтоном самостійності Тексасу (який, відірвавшись від Мехіко, став незабаром північноамериканським штатом) чи Панами (бо інтерес США вимагав, щоб панамський канал проходив крізь невеличку, легку до контролю, панамську республіку).

Практично можна рахувати на шкоре визнання самостійності хіба з боку держав, які дуже зацікавлені у тій самостійності та які не рахуються з реакцією держави, проти якої звернена визвольна війна, тому що та держава дуже слаба або що вони вже воюють проти неї. В інших випадках можна рахувати на міжнародне визнання шойно по закінченні визвольної війни. Держава, яка програла визвольну війну чи повстання (як Угорщина 1849, Польща 1831 і 1863, північноамериканська конфедерація 1864), звичайно зчезають з обличчя землі, ніким не визнані.

Куди простіша справа з визнанням нового уряду існуючої здавна держави. Тут дійсна загальна засада ефективності: визнають той уряд, який справді володіє державою. Відмовляють визнання рідко з причин ідеологічних (напр., демократична держава відмовляється визнати тотальний уряд) чи політичних (коли новий уряд є під впливом іншої держави). Лише деякі американські республіки погодилися, окремими договорами, визнати новий уряд, який прийшов до влади революційним шляхом, шойно тоді, коли його затвердить новообрана законодавча палата (засада легітимності). Зрештою в Південній Америці взяла верх засада ефективності. На конференції в Боготі погодилися, що слід продовжувати дипломатичні взаємини з урядом, який прийшов до влади революційним шляхом, бо це, мовляв, зовсім не є виявом апробати для нового

режиму. Застосування тієї засади бачимо і поза американським континентом: визнаючи пекинський уряд, Англія чи Франція зовсім не висловили тим симпатії до китайського комунізму, а лише зробили практичний висновок з факту, що пекинський уряд ефективно володіє Китаєм.

Справа складніша, коли з перевороту розпалюється громадянська війна, так що кожен з двох урядів затримує в руках частину території (напр., Бургос і Барселона в Іспанії) або коли під час міжнародної війни по обох боках фронту стають два уряди тієї самої держави (Чункін і Нанкін в Китаї). В цьому випадку два уряди ефективні, тому автоматичне застосування критерія ефективності неможливе, точніше: припустима дуже еластична інтерпретація цього критерія. Незацікавлені держави звичайно визнають той уряд, який володіє більшою частиною державної території або столицею. Пригадуємо собі, з якою натугою слідкували з Берестя большевицький наступ на Київ; якби наша столиця впала перед 9. лютого 1918, центральні держави відмовилися б підписати мировий договір з українським демократичним урядом, маючи сумніви щодо ефективності. Пригадуємо собі розпачливі вуличні бої на румовищах Мадриду, і пригадуємо собі також, скільки держав визнало уряд ген. Франко, коли республіканців остаточно відкинуто від столиці. Але володіння столицею деколи не має поважнішого стратегічного значення, а при маневровій війні та слабому функціонуванні інформативної служби (як це було 1919 на Україні, коли наші дипломатичні місії не мали постійного зв'язку з урядом) важко визначити лінію фронту і з'ясувати собі, хто володіє більшою частиною країни. В такому випадку сторонні держави визнають здебільша той уряд, який їм більш симпатичний з політичних, деколи також з ідеологічних мотивів. Відомо, що Німеччина й Італія визнали дуже скоро уряд ген. Франко, держави «Осі» японофільський маріонетковий уряд в Нанкіні, СССР та його сателіти — пекинський уряд Мао Тсе.

*

Ознайомившись коротко з міжнародною практикою в ділянці визнання держав та урядів, вертаємося до питання майбутнього визнання самостійності України.

Визнання України як нової держави було б замалом на територіальну інтегральність російської держави, було б кроком, неприязним супроти Росії, білої чи червоної. Звісно, що західні великодержави пильнують, щоб не насторожувати проти себе російського народу, щоб мати його під час третьої світової війни по своєму боці. Подібно й інші держави будуть старатися не гладити російського ведмедя проти шерsti, одні — щоб не псувати сусідських взаємин на майбутнє, інші — щоб не замикати собі доступу до російського ринку та джерела закупу.

Куди простіша справа буде з визнанням нового, національного уряду існуючої поневоленої української держави. Російським протестам проти такого визнання (по суті проти такої форми визнання української самостійності) чужі держави можуть протиставити своє «*non possumus*». Це визнання, мовляв, має лише протирежимний, не протиросійський характер. Раз українська держава здавна існує і користується міжнародною особовістю, мусимо визнавати якийсь український уряд. Визнаємо національний не тому, що він самостійницький, а тому, що разом з нами бореться за здійснення тих політичних й етичних цілей, за які і ми ведемо війну. Адже воюючи проти СРСР, ми не можемо далі визнавати накинених і контрольованих Москвою маріонеткових урядів ні в Києві, ні в Софії чи Букарешті.

Мова йде не про питання формального характеру, але про питання, яке має далекосяжне політичне значення.

Правний характер УССР у світлі української громадської думки

Хоч трактування УССР як однієї з існуючих поневолених Москвою держав ставить нас у вигідну позицію на зовнішньо-політичному відтинку визвольної боротьби, — такий підхід несприйнятний покищо для деяких українців. Часто йдеться тут тільки про чутте-

ву реакцію: українська держава, мовляв, це для нас святість, за яку народ пролив море крові; тим самим святотатством є називати українською державою щось, що створене і кероване Москвою. Але можна зустріти і закиди раціонального характеру.

Найповніший перелік закидів проти трактування УССР як держави зустріли ми в одній статті, що появилася 1950 р. На думку автора цієї статті, такий підхід вводить баламутство в українську самостійницьку політику, з другого боку, він небезпечний з зовнішньополітичного погляду.

Автор уважає, що недоцільно українській державі «добровільно брати на себе гіпотечку по УССР, усі ті зобов'язання, обтяження різного роду, які большевики роблять і ще зроблять під фірмою УССР». Автор має на думці всі обтяження внутрішнього і зовнішнього порядку, а серед них, крім того, що вже зроблено, можуть бути різні договори, воєнний стан УССР супроти інших держав і т. п. З другого боку, «большевики намагаються зв'язати ім'я України з усією політикою Москви, і то не в сенсі поневолення, але так, ніби самостійна УССР добровільно солідаризується в усьому з СРСР». Тому «краще, щоб ім'я України не стояло як одна з большевицьких фігур, але було виключно синонімом і символом протибольшевицької і протимосковської революції». Перед світовою громадською думкою важко буде, — пише далі автор, — «направити, відробити те все, чим обтяжить ім'я України т. зв. УССР».

Питання спадщини при постанні нових держав та при звільненні території давно існуючих — це широка ділянка міжнародноправної науки, яка має багату літературу, основу на довгій міжнародній практиці. Не маючи змоги ближче торкатися цієї широкій матерії, згадаємо тільки, що міжнародні зобов'язання фінансового характеру обтяжують територію і населення новоствореної чи звільненої держави і переходять у відповідній пропорції на нового суверена. Адже ж після розпаду габсбурзької монархії її довги не перейшли в цілому на Австрію та Угорщину, — їх перебравли, у відповідних частинах, Чехо-Словаччина, створена на колишній території Австро-Угорщини, а

далі Румунія, Польща, Югославія, яким припали поодинокі частини цієї території. Тут не має значення, чи ми вважаємо УССР окремою державою, чи ні. Міжнародноправні норми в цій матерії виразно скрісталізовані, і сильні вірителі посилаються на них з твердою послідовністю. Російський большевицький уряд наразив був себе на довгу збройну інтервенцію, ब्लюкаду і врешті ізоляцію, коли відмовився визнати царські зобов'язання та інвестиції чужоземних капіталів.

Так само безгрунтовні побоювання щодо перебрання морально-політичного пасиву політичного характеру у вузькому розумінні (ніби «самостійна УССР добровільно солідаризується в усьому з ССРСР») або правного (воєнний стан у відношенні до демократичних держав). Тут вже ні до чого міжнародне право — тут вистає звичайного здорового глузду. Адже в подібному становищі, як ми, перебуває половина європейських народів. Конто народної Болгарії, Румунії чи Угорщини обтяжене куди більше, ніж конто совєтської України не тільки внутрішнім кривавим терором, але й низкою грубих провин супроти сусідів (порушення грецького та югославського кордонів) і великодержав (шуканування дипломатів, переслідування журналістів та інших громадян демократичних великодержав); можливо, що одному з цих сателітів припаде «історична місія» безпосередньо спровокувати третю світову війну. Політично ці держави звичайні російські колонії; з конституційно-правного погляду ці три народні республіки мають з довосними монархіями не більше спільного, як УССР з УНР. А все таки, наскільки нам відомо, болгари, румуни і угорці прагнуть до визволення своїх існуючих держав, а не до створення їх.

Це рівночасно відповідь на закид, що, мовляв, трактуючи УССР формально як державу, ми пересуваємо нашу справу з міжнародної площини на внутрішньо-державну. Саме навпаки, справа визволення поневоленої польської чи угорської держав це сьогодні наскрізь міжнародне питання, одна з цієї політики західних великодержав, неминучий наслідок переможенної можливої третьої світової війни. Навпаки,

катальонське чи баскійське питання загально вважаються внутрішньоєспанськими питаннями, до яких не слід втручатися стороннім державам. На такій самій площині стоїть справа Хорватії чи Ідель-Уралу.

Це все ясне й очевидне. Та це не перешкоджає авторові обговорюваної статті закидати так думаючим «концепцію протирежимної боротьби за саму зміну влади», «тільки протирежимний резистанс» і т. п. Непорозуміння? Ні, бо на іншому місці автор повторює сам критиковану ним концепцію існуючої державності України вірно, мовляв, «ми боремося за суверенність, за повне відокремлення від ССРСР, від Москви, а так само за зміну влади і устрою держави на демократичний, за усунення комуністичної диктатури». А коли перше завдання це відокремлення від ССРСР, як тоді можна говорити про «тільки протирежимний резистанс»? Це очевидне і злобне перекручування чужих думок.

Ми довше спинилися на одній статті, бо вона цікава з методологічного погляду для характеристики підходу до справи людей з різних політичних середовищ в справі державности України. Вони висувають різні нестійкі закиди, та не протиставляють їм ніякої іншої позитивної розв'язки, для якої можна б знайти місце у схемі понять, прийнятих у міжнародному житті. Такої розв'язки не дає ані право самовизначення народів, ані існування екзильного уряду — аргументи, на які посилаються інші автори. Всі ці непорозуміння випливають з незнання характеру т. зв. права самовизначення народів та правного становища екзильних урядів, а далі легковаження взагалі правних прийомів у зовнішній політиці. А йдеться тут про дуже елементарну просту засаду: щоб мати якесь право, треба бути правоздатним. Будь-яке суб'єктивне право, наприклад, право власности, може мати тільки фізична або правна особа. Правно неоформлена група не має правової особовости. Коли в час протикаголицького переслідування у Франції відібрано у церкви правну особовість, вона не могла мати ніякого нерухомого майна. Тоді виступили як власники церковних будівель приватні люди, хоч справжніми власни-

ками їх були парохії. На такого уявного власника шукали чесну людину, але завжди була небезпека, що це церковне майно може пропасти.

Така доля всіх правом не визнаних груп, і над цим прикладом повинні замислитися ті українці, які з мікроскопом в руках дошукуються небезпеки у трактуванні УСРС формально як української держави.

*

Негація державного характеру УСРС — цікавий зразок того, як виправдані в початках зовнішньо-політичні напрями втримуються на поверхні, навіть коли стануть анахронічними.

Заперечення державного характеру УСРС було виправдане в першу чергу в час, коли большевицька Росія з успіхом користувалася фірмою УСРС для демобілізації українських мас та для дипломатичних диверсій. Фірмою УСРС Москва утруднювала спершу розмаскування большевизму як наскрізь чужого явища. Русофільська політика антанти, ставлячи перед урядом УНР непереможні труднощі, довела українську політичну думку до зневіри та штовхнула певні кола до советофільства. Потопачуючий ловиться за бритву: раз наша справа безнадійна, чому не спробувати поставити на большевицьку карту? УСРС фактично несамостійна держава? Це правда — але хіба ж самостійною була УНР після варшавського договору? Цим способом існування УСРС дезорієнтувало, штовхало до гореславних «неутралітетів», до тарашанських дивізій та переходу на бік большевиків боротьбистів і лівих соціал-демократів.

В міжнародній площині червона Росія користувалася харківським урядом, як недавно ще люблінським польським комітетом. На берестейській мировій конференції диверсія з Медведевим не пощастила, але польська політика заламалася на люблінській диверсії, щоб вийти з сліпої вулички та оминати проти-большевицький фронт. З другого боку, диверсійний підпис представника УСРС під ризьким договором вистачив, щоб врятувати «гонор» Польщі, мовляв, вона не ухилилася супроти українського союзника, тільки визнала той український уряд, який фактично діяв на українській території.

Обороняючись перед цією загрозою, екзильний уряд УНР користувався крайнім аргументом — повної негації існування УСРС. Ця теза найглибше закоріненна до сьогодні серед членів апарату УНР на еміграції, бо ці кола вживали її як практичного засобу боротьби, витримуючи натиск большевицького дипломатичного наступу. Вони боролися за допомогою цього аргументу проти скреслення посольств УНР з списку дипломатичного корпусу поодиноких держав та проти передачі посольських будівель та іншого державного майна. Щоб спростувати большевицькі претенсії в цьому напрямі, наші представники доводили, що уряд УСРС не має ніякого права на державне майно УНР, бо він не справжній уряд, а УСРС — не українська держава.

Щогірше, серед української еміграції та населення західних земель поширювалося советофільство. Зневірена програшем визвольних змагань, доведена до розпуки польським гнітом, певна частина українського громадянства звернула очі на Харків. На УСРС стали деякі люди дивитися як на справжню українську національну державу, добачаючи в ній не лише саму правну форму, яка справді існує, але і політичний український зміст, якого там нема. Загроза була справді поважна. Тому не диво, що українські націоналісти вжили справді радикальних засобів проти неї.

При такій внутрішньополітичній загрозі годі було йти на тонкі юридичні аналітичні розрізнення. Тим трудніше, що в той час українці були єдиним більшим народом, поневоленим большевиками. В тодішній Європі невідоме було ще поняття сателітів. Українці не зустрічалися ні з якою іншою формою державності з обмеженими компетенціями. Короткотривала залежність України від Німеччини в 1918 р. і від Польщі в 1920 р. була оцінювана самозрозуміло під кутом ображеної національної гідності та потоптаних національних інтересів. На те, щоб дефініювати такий стан чи хоча б шукати аналогії (а їх можна було знайти в той час в Персії, Афганістані, в арабських державах, в Середній Америці) не було підходящої атмосфери, і не було потреби. Кожний українець, що не мав глибшої міжнародноправної освіти, утожднював державність з самостійністю — і таке спрощення було навіть полі-

тично доцільне в час, коли загрожував рецидив федералізму (Василь Панейко). В тодішніх умовах повна негація державного характеру УССР політичного виправдана.

Ніякий поважний національний інтерес не вимагав тоді більш аналітичного підходу при політичній та правній оцінці УССР. Від занехання французьких інтервенційних плянів аж до Гітлерової офензиви, зокрема від часу, як СССР увійшов до Ліги Націй та до системи збірної безпеки, не було ніяких практичних надій на війну проти СССР, яка могла б заактуалізувати на заході нашу справу. Не було місця на зовнішньополітичні заходи за досягнення конкретних політичних цілей у конкретних міжнародних кіл.

В таких умовах українська зовнішньополітична діяльність здебільша зводилася до загальної інформації та до декларативного ствердження нашої самостійницької позиції, що згодом звелася до повторення своєрідної ритуальної формули. Не було потреби висувати справу міжнародноправної підметности України у формі зрозумілій для міжнародних кіл: не було потреби говорити спільною мовою, зрозумілою для дипломата. Тоді можна було оперувати поняттями, витвореними на українському внутрішньополітичному терені: можна було писати, що УНР існує далі, що екзильний уряд УНР є єдиним (не лиш єдиним легальним) українським урядом, що Галичина і Волинь є лиш під польською окупацією т. п.

Обидва комплекси умов, які вплинули на негацію державного характеру УССР, сьогодні ґрунтовно змінилися. Справа українського державного майна вже давно неактуальна, так само як справа скреслювання з списків дипломатичного корпусу. Не стало у нас сельробів, не стало «ікроїдів». Українець-советофіл — це сьогодні вигибаюча передпотопова тварина, останні зразки якої ще збереглися хіба у преріях Далекого Заходу. Побоюватися, що, трактуючи формально УССР як державу, введемо дезорієнтацію серед українського громадянства — це недоцінювати політичну зрілість української нації. Нема причини побоюватися, що українець виявить менше політичного крити-

цизму, ніж румун чи угорець. З другого боку, марево третьої світової війни та гостро заактуалізоване нею питання майбутнього міжнародного устрою Східньої Європи роблять можливою і необхідною справжню дипломатичну роботу, тим самим змушують нас зійти до тривимірного світу та заговорити загально зрозумілою мовою. Національний інтерес сходиться тут з самостійницьким: сьогоднішній західній і південно-східній кордони УССР не багато відхиляються від етнічної межі.

*

Під натиском нової політичної дійсности українські політичні відповідальні кола щораз частіше посиляються на існування УССР. Між двома світовими війнами це траплялося спорадично. Проф. Шульгин вжив цей аргумент у своєму відомому листі до Гансена, в якому домагався, щоб при виставлюванні т. зв. фінансєвських паспортів не зараховували українців до росіян. Тут і там виступав цей момент при змаганні за вступ до міжнародних організацій.

Безпосередньо після другої світової війни українська політична думка не з'ясувала була собі зміни умов і деякий час ішла традиційним шляхом, що доводило деколи до парадоксальних ситуацій. Напр., автори проєкту одного з меморіалів на паризьку мирову конференцію 1946 р. заперечували право Мануїльського репрезентувати Україну — дарма, що з його участі в тій конференції не було жодної шкоди для нашої справи, а саме навпаки: на тій конференції Румунія зреклася претенсій до українських частин Буковини і Басарабії, Угорщина — до Закарпаття. Повторюючи механічно те, що писали поляки, деякі наші публіцисти гірко нарікали на «Ялту» та на «поневолення» Західньої України. 14 Вілсонових пунктів товклися, мов Марко по пеклі, по українських меморіалах. Комплекс кривди надавав загального тону.

Та поволі, у наслідок аналізу міжнародної дійсности, приходять ревізії традиційних шаблонів, що її завершенням можна вважати цикл статей інж. Дмитра Андрєєвського, опублікований 1950 р. Ще в 1948 та в 1949 рр. я помістив на сторінках фіюрського «Часу»

два цикли статей, в яких я піддав критичній аналізі дотеперішню соборницьку аргументацію, стверджуючи, що найбільш переконливим аргументом є існування УССР та її південно-західній кордон, визначений сусідами і великодержавами. Ред. Ільницький вказав на потребу застосування такого самого підходу також до самостійницької політики. «Ми погоджуємося з д-ром Галиняком, — писав він у передовиці «Часу» від 17. 10. 1948, — що українська зовнішня політика мусить виходити з основного założення, що Україна в сенсі міжнародного права є сьогодні державою».

Серед того роду голосів (а ми не маємо змоги дати повного перегляду їх) слід відмітити виступ інж. Андрієвського — не лише з уваги на погляд автора в українській зовнішній політиці, довоєнній (ОУН) і теперішній (УНРади), але і на зв'язання проблеми УССР з загальною політичною концепцією. «Факт існування української держави є вирішальним в питанні міжнародного характеру української справи. Визнання цього факту, стверджує, що український народ вже дійшов свого національно-державного самовизначення... Ми вважаємо, що, уподібнюючи нашу справу до справ народів-сателітів, ми підносимо її на вищий щабель, ніж той, що на ній стоять різні «Внутрішньо-національні проблеми ССРСР» та справи поневолених народів Росії».

Боротьба проти російської єдинонеділимської еміграції та її американських протекторів сконкретизувала практичні об'єктиви української зовнішньої політики і при тому виявила неминучість посилення на позитивноправну аргументацію. У дискусії по Абрамовичій доповіді навесні цього року не лише українці, але й інші неросійські дискусанти підкресливали, що ССРСР не Росія, а спілка республік і що відношення кожної з них до Росії таке, як сателіта до поневоловача; становище України, Білорусі, Грузії, Туркестану таке, як становище Польщі, Румунії чи Угорщини. «Ми не заперечуємо російським еміграційним політичним діячам права виступати від імени народів Росії, але тієї справжньої Росії, яка протягом 34

років має державно-правну назву «Російська Советська Федеративна Соціалістична Республіка». Тільки ця РСФСР — це Росія, російська держава чи держава російського народу» — пише ред. В. П. Стахів («Сучасна Україна» від 2. 9. 1951). «ССРСР має конституцію, яка після падіння большевизму... залишиться тією основою, від якої люди будуть починати своє життя. А за тією конкретною советською конституцією, чинність якої на перший час визнали б всякі окупанти, кожна республіка має право, без домовлення з росіянами, і не плебісцитом, а існуючими конститутивними органами, вирішувати питання про її вихід з ССРСР», — стверджує Ів. Корсун у тому самому числі «Сучасної України». «Українська держава, будучи вільною, користується вже формальним визнанням усіх народів світу і є членом Об'єднаних Націй. ... Українська та інші неросійські республіки ССРСР — це факт, від якого слід починати в політичному плануванні... Для кожного громадянина ССРСР українська держава існує наявно і конкретно, байдуже, що її суверенність формально... Українська держава це факт, який насильними методами може бути усунений», — ось погляд правника, доцента правничого факультету, Лева Ребета («Сучасна Україна» від 24. 6. 1952 р.); в тому самому числі «СУ» натякає на вагу існування УССР також Ів. Кошелівець.

Ось кілька думок, висловлених лиш в одній газеті. Їх можна б зустріти без сумніву чимало, слідкуючи за всією українською пресою. Напр. у «Свободі» від 24. 6. 1952 д-р Мирослав Прокоп спиняється на «формальному існуванні окремої української республіки в рамках т. зв. ССРСР, яка є членом Об'єднаних Націй. Не дивлячись на те, які українські і неукраїнські кола впливали на факт допущення УССР до цієї міжнародної організації, факт цей формально поставив Україну в позицію суб'єкта, з існуванням якого мусить кожний рахуватися... В критичні дні перемир'я на сході Європи Україна появиться перед зовнішнім світом не як незнаний новий чинник, але як діючий член спільноти народів». В тому самому світлі з'ясовано українську справу у низці моїх статей на сторінках еспанськомовного місячника «Українія лібре».

Крім публіцистики, існування УССР виступає як самостійницький аргумент в недавніх офіційних виступах скоординованих українських сил: у відозві української вільної преси від вересня 1951 та в спільній резолюції від 25 червня 1952.

Право на територіальну інтегральність чи право на існування?

Українсько-російські змагання на міжнародній площині за те, чи після розвалу ССРСР Україна має бути самостійною державою, чи частиною російської федерації, скидаються скоріше на два рівнобіжні монологи, ніж на діалог.

Українці посилаються на засаду самовизначення народів. Є це норма моральна, природноправна. Росіяни протиставлять українському самостійництву позитивно-правну норму незайманості державної території. Російська позиція обґрунтована такими передумовами:

1) Україна є частиною ССРСР, себто російської держави, тим самим усамостійнення України було б порушенням російської державної території, кривдою для російського народу. 2) На таку кривду російський народ не заслужив, бо він не є носієм і винуватцем, лише однією з жертв большевизму.

До найновіших часів російська еміграція залобки оспороувала українську аргументацію, намагаючися довести, що українці не мають основи посылатися на засаду самовизначення народів, бо більша частина українців вважає себе частиною російського народу і бажає залишитися в російській державі; що українське самостійництво, штучно викликане німецькими і австрійськими інтригами, обстоєє лиш одна сепаратистична партія — «петлюрівців» або лиш одна регіональна група — галичани.

Таку тезу годі обстоювати сьогодні, коли масова еміграція 1943—44 років, з усіх верств українського народу, дає чужому обсерваторові своєрідний перекрій через усе українське суспільство, вірний образ української громадської думки. Атже всі діючі на еміграції українські політичні партії безкомпромісово домагають-

ся самостійности для України. Росіянам не пощастило викликати серед українців якусь федералістичну течію, склеїти якусь федералістичну групу: для «репрезентації» українського народу у своїх імпрезах вони мусять вживати нікому невідомі аноніми, сама національна приналежність яких сумнівна. Тому росіяни тепер неохоче вдаються в полеміку з українцями на площині засади самовизначення народів, зосереджуючи всю увагу на момент незайманості російської державної території.

З двох передумов, на яких ґрунтується російська позиція, українці оспороують лише другу, себто морально-політичну тезу невідповідальности російського народу за большевизм. Українська контртеза, ґрунтовно розроблена і широко розпропаґована, прищепилася в колах політичної еміграції з-поза «залізної завіси». Стриманість з боку деяких слов'янських, русофільських по традиції, народів вже переборено: сьогодні у міжнаціональних публікаціях східно- і середньоевропейської еміграції та в резолюціях її конгресів і з'їздів, справу здебільша називають по імені — большевизм трактується як одна з форм російського імперіалізму.

Зате в українській пресі, політичній літературі та в українських офіційних публікаціях не зустрічаємо належного заперечення другої російської тези — позитивно-правної: право російського народу до України як до частини російської державної території.

Тим часом претенсії російської еміграції на Україну обґрунтовані в такій самій мірі, як на Польщу чи Угорщину. Сьогоднішній західний російський кордон в політичному розумінні «залізна завіса», в правовому розумінні — це західний кордон Російської Федеративної Соціалістичної Советської Республіки, але ні в якому разі не західний кордон ССРСР. Цей кордон лише внутрішня лінія розмежування між двома системами російського володіння над підбитими державами. Сприяти усамостійненню України це те саме, що й сприяти усамостійненню Польщі: це можна вважати правно як інтервенцію в українські чи польські справи (як сприяння силам, що поборюють теперішні «легальні» уря-

ди), політично — як інгеренцію в російську сферу інтересів. Але замахом на територіальну незайманість російської держави було б посилення відосередніх течій на території російської советської республіки.

Росіяни не можуть посылатися у справі України на міжнародноправну норму територіальної незайманости, бо Україна не є, від 1917 р., частиною російської державної території. Зате українці можуть протиставити російським зазіханням на Україну іншу норму позитивного міжнародного права: засаду пошани існування держав, яка належить, побіч засади територіальної незайманости, до основних прав держав. Договір 30. 12. 1922 запевняє Україні право вийти з ССРСР, теперішня конституція ССРСР повторює ту постанову, при чому ані договір, ані конституція не передбачають форм тієї сецесії. Тим самим усамостійнення України, у наслідок революції чи міжнародної війни, буде, з правного погляду, не створенням нової держави, а усамостійненням існуючої. Та остання, як член Об'єднаних Націй та сигнатар міжнародних договорів, є міжнародноправною особою, як кожен советський сателіт. Як підмет міжнародного права, користується Україна також правом пошани існування з боку всіх інших членів міжнародної спільноти. Всяка спроба з боку майбутнього російського демократичного уряду насильно упідлеглити Україну своїй владі була б замахом на існування держави — таким самим, як італійський напад на Абесінію чи німецький на Польщу; всяке потурання російським зазіханням в цьому напрямі було б співвиною у важкому міжнародному проступкові.

Вважати усамостійнення України «кривдою для російського народу» — значить те саме, що визнати за майбутнім російським демократичним урядом право призначити нового варшавського генерал-губернатора на місце Рокоссовського. Державний муж, який це зробив би, поставив би себе нарівні з Гітлером чи Муссоліні, які в 1938 і 1939 р. визнали угорські домагання на українське Закарпаття та частину Словаччини.

Але щоб ужити ці аргументи, треба вийти з засади, що ми належимо до поневолених державних народів. Міжнародне право за нами, воно визнає за нами пошану існування української держави.

II

Етнічні межі й державні кордони

У площині змагання за соборність України позитивне право стоїть проти засади самовизначення народів, хоч і в менш гострому протиставленні, як при обстоюванні справи нашої самостійности.

З одного боку, можна посылатися, хоч і менш успішно, на теперішній південно-західній та західній кордоні УСРСР, навіть відмовляючи їй державного характеру, навіть трактуючи майбутню самостійну українську державу як нову, як звичайного територіального спадкоємця теперішнього ССРСР. Напр., основним аргументом аргентинських ревіндикацій до Мальвінських чи Фалькляндських островів є їхня колишня приналежність до еспанських колоніальних володінь. Латиноамериканські держави посилаються при територіальних спорах навіть на адміністративне розмежування в колишній еспанській колоніальній імперії. Напр., при аргентино-чільйському спорі за Вогненну Землю й південну Патагонію йшла жива дискусія над питанням, чи ті спірні землі належали в давнину ляплятському віцекоролівству, чи чільйській генеральній капітанії. Подібні приклади знаходимо і на європейському континенті. Напр., версальська мирова конференція вважала самозрозумілим, що кордон між Чехо-Словаччиною й Німеччиною буде йти вздовж колишнього австро-німецького, чехо-словацько-польського — уздовж угорсько-австрійського. Прилучення до Чехо-Словаччини дрібного скравка пруської Сілезії було винятком з норми і вимагало окремих зусиль молоді чеської дипломатії. Дуже поважні труднощі зустріла Польща, домагаючися двох шматочків колишньої мадярської території — Спішу і Орави.

Все такі ті польські домагання кінець-кінцем за-спокосно як виправдані. Навпаки, приєднання до Польщі Заользя оцінено як звичайний імперіалістичний шантаж. Територіяльна спадщина нової держави — правний титул куди слабший, ніж територіяльна суверенність існуючої.

З другого боку, засада самовизначення народів виступає при територіяльних розмежуваннях в іншому світлі, ніж при питанні усамостійнення народів. Як згадуємо на іншому місці, проти самостійницьких домагань багатьох народів висувають їхню незрілість до самостійного державного життя. Хоч важко знайти поважний критерій для об'єктивної перевірки державної зрілості поневоленого народу, хоч цим аргументом широко зловживають панівні народи багатонаціональних держав, годі заперечити, що справді не всі народи зрілі до самостійного життя. Існування низки ноторійно незрілих, а все такі самостійних народів — не аргумент проти тієї правди, а, навпаки, відстрашуючий приклад на її підтвердження. Без сумніву, основою причин існування колишнього «балканського китла» були інтриги великодержав, але ясно також, що чимало молодих держав не йде ні на які інтриги і веде гідну, самостійну зовнішню політику, що їхнє внутрішнє життя стабільне і упорядковане.

Але коли мова йде про розмежування між існуючими державами, відпадає питання політичної зрілості. Засада державних кордонів, можливо, наближених до етнічних меж, справедлива і відповідає вимогам миру та стабілізації міжнародних взаємин. На жаль, вона зустрічає труднощі у практичному застосуванні на деяких теренах і, що гірше, не знаходить належного розуміння у вирішних міжнародних колах.

Державні кордони згідні з етнічними межами — це лише загальна засада, не практична розв'язка. Більші чи менші труднощі у її застосуванні виривають на багатьох теренах без виразного національного обличчя — з населенням мало свідомим, засимільованим державно, але не мовно (напр., мазури у Східній Пруссії), мозаїкових (колись Македонія), з великими ексклява-

ми (Семигород), при різниці у національному обличчі міст та сіл (Трієст). Застосування цієї засади вбивче для деяких держав (Чехо-Словацщина чи Чехія безборонна без Судетів).

Ці труднощі обмежують обсяг застосування етнічного моменту у розмежуванні, але не повинні б захитувати самого принципу. На жаль, дипломатія не шанує його; етнічне обличчя країни беруть в рахубу як один з моментів, зовсім не як єдиний чи навіть як головний.

«Безпека є панівним моментом у житті держав, так само як самозбереження — в житті одиниць. Приймаючи національну безпеку як першу мету при територіяльному розмежуванні, звичайно, хоч і не завжди, беруть в рахубу інші чинники в такій черзі: стратегічний, з яким тісно зв'язаний географічний та історичний; господарський, від якого залежить промислове і торговельне життя держави, і, нарешті, етнічний».

Така думка колишнього державного секретаря США Ляїнґа. (Мірові переговори, Бостон 1931, стор. 103). Додаймо, що цей автор вважає самовизначення народів «принципом небезпечним для миру і непридатним для практичного застосування», тому що «відколи проголошено той принцип, на нього посилаються неспокійні елементи в різних країнах, виступаючи проти тамошньої державної влади; під його впливом силоміць усувають з різних територій суверенну владу, яка існує там здавна і має правну основу. Він дає основу до територіяльних претенсій захланих держав. Він увів дух анархії до внутрішньодержавного і до міжнародного життя. Він входить в конфлікт з безпекою держав з історичними і політичними правами та з економічними інтересами, від яких залежить добробут держави».

*

Такі погляди сильно поширені у західних дипломатичних колах, хоч рідко висловлювані в такій брутальній формі. Позитивне міжнародне право не знає засади самовизначення народів і в цьому розумінні. Зате, як це ми згадували, існує в ньому норма

пошани територіальної інтегральності держав. Коли УСРС держава, тоді Західна Україна, Закарпаття та українські частини Буковини й Басарабії належать до української державної території; тоді спроба з боку одного з наших сусідів здійснити свої ревіндикації силою була б важким міжнародним злочином.

Це ясно, просто, та, на жаль, не всім зрозуміло. У багатьох наших чужомовних виданнях виступає теперішній українсько-польський кордон під анахронічною назвою «лінії Керзона». Назва незрозуміла для загалу читачів (бо треба бути знавцем дипломатичної історії, щоб тямити всі проєктовані після першої світової війни кордони — всі ті лінії Керзона, Бертеlemi, Боті і т. д., їм же ність кінця); гірше, вона робить враження, що вздовж Буга йде не справжній державний кордон, а якась сумнівна демаркаційна лінія.

Деякі наші публіцисти висловлюють погляд, що «не лицюс посилатися на Ялту», де, мовляв, вирішували про нас без нас і де Сталін накинув свою волю. Ще інші йдуть так далеко, що іронізують з постанови львівських Національних Зборів 1939 р., про приєднання Західної України до УСРС, як з псевдodemократичної комедії, а то й приєднують до польських жалів над «загарбанням східних земель» свій протест проти «поневолення Західної України». Так немов би до 1939 р. Західна Україна була вільна, немов би той край не був лише складовою частиною поневоленої України.

Це вода на млин наших сусідів. Коли росіяни охоче повторюють за нами, що УСРС не є державою, а лише частиною російської державної території (тим самим усамостійнення України було би кривдою для російського народу), поляки представляють перед зовнішнім світом українсько-польський територіальний спір як польсько-російський. Це правда, що поляки не мають більшості на «східних землях», написано в одній з англomовних публікацій польського екзильного уряду в час другої світової війни, — але росіяни там куди менше, ніж поляків; на якій основі Росія загарбала ту територію?

Такий прикрий стан спричинений недостатчею з українського боку аналітичного підходу до зовнішньополітичної проблематики, незадовільним розрізненням між моментами правовими, політичними, чуттєвими. Коли сьогодні життя на Західній Україні більш нестерпне, ніж до 1939 р., коли від того пам'ятного року ця країна потерпіла таку болючу втрату в людській субстанції та в культурному, економічному й політичному доробку, то причина цієї трагедії у пересуненні «залізної завіси» з Збруча на Ельбу, а не у зміні українсько-польського кордону, у переході з твердої польської теж-демократії під ще твердіший російський тотальний режим. У народно-демократичній Польщі становище українців ще гірше, ніж у советській Україні; Завадка Морохівська лежить на польській території... І при найдемократичніших умовах голосування, національновідоме населення Західної України було б висловилося, у Національних Зборах 1939 р., за приналежність до України, хоча б і советської, а не до Польщі. Третьої можливості тоді не було — і нема її сьогодні. Годі захищувати до здійснених політичних концепцій ідею самостійної західньоукраїнської держави, розташованої між російським імперіалістичним мслотом і польським ковадлом.

На самому пересуненні українсько-польського кордону ми нічого не втратили, а чимало скористали. Сьогодні Західна Україна є частиною української державної території, сьогодні міжнародне право за нами. В ході другої світової війни ми помінялися з поляками ролями. Нічого дивного, що з польського боку є спроби негувати теперішній стан. Зате дуже дивно, що чимало українців приймає за добру монету і безкритично повторює ті польські тези, дарма що вони з правного погляду зовсім необґрунтовані, заперечують наші правні позиції.

*

Нерозуміння правного аспекту українсько-польської територіальної проблеми зводить на манівці нашу соборницьку політику. Ми не переконуємо світову думку, що теперішній східний кордон Польщі відповідає етнічній межі, вимогам справедливості, бажан-

ню місцевого населення і т. д. Зате витрачаємо багато енергії, намагаючися на сторінках української преси схилити польську сторону до визнання теперішнього кордону або до апріорного прийняття етнічного критерія у майбутньому розмежуванні.

Завдання важке: витрата енергії не стоїть у жодній пропорції до користі, яку можна цим способом досягнути.

Перш за все не надто сприятливий час для таких дискусій. Наша зовнішньополітична робота тепер досить квола і примітивна, сама справа нашої самостійності зле прийнята по західніх столицях, і поляки намагаються скапіталізувати цю нашу декон'юнктуру по рецепту варшавського договору. Страх за західній кордон перешкоджає визнати теперішній статус кво навіть поміркованим польським елементам: якщо зречення, мовляв, «східніх земель» і рівночасно втрачимо «відзискані землі», — що нам залишиться?

Кожна територіяльна цесія чи навіть визнання вже довершеної територіяльної втрати — акт прикрий, непопулярний, який вимагає великої цивільної відваги і який робиться хіба для того, щоб здобути якусь поважну і дуже конкретну користь або оминути якусь велику і зовсім безпосередню загрозу.

В таких умовах наші зусилля до скорої нормалізації українсько-польських взаємин на основі визнання польськими емігрантськими колами теперішнього кордону, мало надійні. Зрештою, коли б ми і добилися такого визнання, воно мало б хіба морально-політичне значення, не правне. Компетенції емігрантського уряду, що кілька років не користується міжнародним визнанням, зонайменше сумнівні.

Чи таке визнання потрібне нам? 20 років Польща спокійно володіла Віленщиною, Румунія — Басарабією: дарма що йшлося тут про звичайні анексії, визнані західніми великодержавами, але ніколи не визнані зацікавленими сусідами. Польща добилася визнання кордону з боку Литви під збройним натиском щойно напередодні втрати своєї самостійності. Румунія ніколи не дочекалася визнання своєї суверенності над Басарабією. Втрата цієї країни не мала нічого спіль-

ного з відмовою визнання: адже вона рівночасно втратила також Північну Буковину та Північний Семигород.

Час лікує рани. Поволі звикається до втрати, динамічне бажання реваншу поволі погасить, перетворюючися в пасивний ресентимент. В нашому випадку той психічний процес пройде тим легше, що на Україні вже нема поважнішої польської меншини; бо саме становиче меншин та іредентистичні рухи найбільше доливають оливи до вогню. Куди легше мовчки погодитися з територіяльною втратою, ніж формально визнати її.

Сьогоднішній українсько-польський державний кордон об'єктивно існує незалежно від того, як оцінює його польська громадська думка. Мадяри вважали Тріанон звичайним насильством, та, не зважаючи на це, мадзька державна влада не виходила поза устійнені в Тріаноні кордони. Мадзький уряд постійно домагався ревізії цих кордонів, але шанував їх. Така сама була постава й інших урядів ревізійністичного блоку — німецького, болгарського, італійського. Гітлер перший порушив засаду пошани існуючих кордонів, і за це зламання загальноприйнятої міжнародноправної засади його співробітники наклали головами в Нюрнберзі.

Якщо б після «ліквідації ялтинської системи» поляки мали право «відзискати» збройно Львів чи Вільно, як тоді можна б заперечити італійцям, мадярам чи болгарам право кинути із зброєю в руках на Істрію, Північний Семигород чи Західню Тракію? Адже всі ці держави можуть висунути проти теперішнього стану аналогічні аргументи, як і Польща: диктат без нашої згоди, уряди, контрольовані Москвою і т. д. Пошана «статус кво» — це наріжний камінь міждержавного ладу. Хто б'є по ньому, кидає континент у хаос, викликає війну всіх проти всіх. Незадоволення існуючим станом не може виходити поза домагання мирної ревізії кордонів.

Преса користується, у демократичних умовах, дуже широкою свободою; свобода державних урядів куди менша. Як редактор «Львуф і Вільно», п. Цат Мацкевіч дуже страшний; він не був би такий небезпечний, ко-

ли б став міністром закордонних справ звільненої Польщі... А від самих ерихонських труб не розпадаються сьогодні ні мури, ні державні кордони.

Зрозуміло, все це правда при умові, що Західня Україна справді належить сьогодні до української державної території. Ця приналежність назагал вже закорінилася у свідомості українського громадянства, на неї посилається велика частина українських публіцистів, які полемізують з поляками у справі кордону. Все таки трапляються українські автори, які не витримали у цій своєрідній війні нервів, що її веде польська емігрантська преса. Вони недооцінюють наші позиції та переоцінюють позиції противника на правій площині. Поруч з цим песимізмом можна зустріти не зовсім обґрунтований оптимізм у політичному відношенні: небезпека повороту Західньої України під польське ярмо, мовляв, нереальна, бо на основі 20-річного досвіду великодержави з'ясували собі, що поляки не вміють мирно володіти чужонаціональними землями і виконати те завдання в системі європейського миру, яке їм передбачено 1919 у версальській системі. Перша небезпека лежить у своєрідному політичному роззброєнні та у невикористанні власних активів, друга — у приспанні чуйности та неактивности. Розгляньмо ці два моменти по черзі.

Один український публіцист висловив побоювання, що правна приналежність західньоукраїнських земель до України сумнівна, бо основана «не на принципі демократичного самовизначення націй, а на принципі імперіалістичної цесії, взаємного відступлення території у розрахунках великодержав». На випадок большевицького програшу у третій світовій війні другий принцип владі і вирине небезпека повернення стану до 1939 на основі міжнародної норми «*restitutio ad integrum*».

Заки розглянемо саме питання, чи польські претенсії на Західню Україну основані на якійсь міжнародно-правній нормі, спинімося на одному формальному моменті — на самому протиставленні двох принципів. У ньому ми бачимо мішанину понять, яких насправді не можна протиставляти, бо вони зовсім іншого характеру.

Цесія це правна форма зміни територіяльної суверенности — на основі міжнародного договору, себто за формальною згодою держави, що тратить частину державної території. Інша форма — анексія, себто самовільне насильне захоплення території, на основі односторонньої заяви анектуючої держави. Третя форма, так звана адьюкація, себто територіяльна зміна на основі вироку міжнародного суду, по суті близька до цесії, рідко виступає в міжнародній практиці (напр., вирок гагського трибуналу в дансько-норвезькому спорі за Східню Гренляндію), бо держави неохоче піддаються міжнародному судівництву у справах, що торкаються їхніх життєвих інтересів.

Більша частина територіяльних змін має форму цесій, в тому числі й зміни, згідні з принципом самовизначення народів. На основі низки цесій постала територія балтійських держав (мирові договори з советською Росією), Чехо-Словаччини (австрійська цесія в Сен-Жермен, угорська у Тріанон), Польщі (Версаль, Сен-Жермен, Рига). Шляхом австрійських та угорських цесій здійснила свою соборність Румунія, Югославія, Італія. Чому ж тоді відкатися, що наш державний кордон пересунувся з Збруча на Буг на основі цесії? Хіба краще відповідала б нам анексія?

Розрахунки між великодержавами виступають майже на всіх територіяльних змінах — як **політичний рушій**. Дуже часто великодержави беруть на себе роль арбітра чи посередника, коли безпосередньо зацікавлені сусіди не можуть погодитись у двобічних переговорах. Але вони деколи встрявають навіть тоді, коли обидва партнери погодяться. Прочитаймо уважно якийсь точний підручник історії дипломатії або збірку дипломатичної кореспонденції, опубліковані урядом тієї чи іншої великодержави з нагоди тільки однієї з конференцій у балканських справах, і побачимо, хто насправді проводить міждержавні розмежування. Безпосередньо зацікавлені держави лише формулюють свої територіяльні домагання, але остаточна лінія кордонів — це наслідок торгів і компромісів між великодержавами. Напр., на мировій конференції у Сан-Стефано, Росія змусила переможену Туреччину відступити

новоствореній Болгарії цілу Македонію та Солунь. Та іншим великодержавам не був до вподоби такий ріст молодого російського сателіта, тому вони довели до ревізії сан-стефанського договору та втиснули Болгарію в куди тісніші кордони. Росія 1913 р. намагалася промстити Сербії вихід у море, але Австрія, щоб не допустити до цього, перефорсувала створення нової албанської держави та подбала, щоб вона дістала усе морське побережжя, від Чорногорії по Грецію.

Зрештою такі встрявання не обмежуються опікою над сателітами; великодержави накидають деколи кордони зовсім емансипованим слабшим державам. Прочитайте спогади кількох учасників паризької мирової конференції 1919 р. і побачите, як «велика трійка» суверенно визначала кордони, залишаючи іншим союзникам лише дорадчий голос. Мирові договори були диктатами не лише для переможених, але подекуди і для деяких переможців; відоме обурення італійців, румунів. Трапляється, що держава дістає, при здійснюванні своїх територіальних жадань, підтримку навіть від противника. Напр., Бісмарк підтримував французьку колоніальну експансію в Африці, рахуючи на те, що заабсорбована на чорному континенті Франція муситиме зректися плянів протинімецького реваншу.

Майже кожна територіальна зміна є наслідком якоїсь «Ялти»: порозуміння між двома чи кількома великодержавами, але її правовою основою є договір, підписаний обома сусідніми державами та деколи також і великодержавами. Так само і з теперішнім польським східним кордоном. У ялтському порозумінні «голови трьох урядів вважають, що східній кордон Польщі повинен іти у загальному вздож Керзонової лінії з відхиленнями в деяких місцях на 5—8 кілометрів на користь Польщі. Вони визнають, що цій країні належить поважне збільшення території на півночі і на заході». Це політичне тло теперішнього польського східного кордону. Його правна основа це московський договір з 1945 р.

Польські мемуаристи, зокрема Міколайчик, характеризують умови, в яких підписано цей договір. Не беремось розглядати чи перевіряти їх, бо це завдання

історії дипломатії. Для правника важливе лише те, що Міколайчик не діяв тоді під фізичним примусом. Звісно, що ніякий моральний натиск на слабшого партнера не позбавляє договір дійсності, що мирові договори дійсні, навіть коли вони є для переможених справжніми диктатами.

Досить дивно, коли деякі польські автори вважають, що Ризький договір далі дійсний, бо, мовляв, польський уряд 1945 р., контрольований Москвою, не міг зобов'язувати Польщу правно. Вони забувають при тому, мабуть, що ризький договір підписав з українського боку чисто маріонетковий на 100% комуністичний уряд, як сьогодні польський. І що, навпаки, польський уряд, що підписав московський договір, мав коаліційний характер, що відповідальність за той договір взяв голова найбільшої тодішньої самостійницької протикомуністичної партії, яку розгромлено щойно після підписання договору.

*

«Restitutio ad integrum» відбувається хіба після закінчення окупації. При тому під окупацією слід розуміти короткотривалий перехід державної території під владу в час війни, у наслідок пересунення фронту; як звісно, у нас часто звать окупацією також тривку владу переможного ворога, закріплену міжнародними договорами. Воєнна окупація дає переможцеві лише фактичну владу, не змінюючи територіальної суверенності, до закінчення війни або до повного підбою держави. З хвилиною, коли в наслідок дальших воєнних дій чи перемир'я окупаційні війська відступають, давня суверенна влада повертається автоматично у своїй повноті.

Навпаки, цеся змінює не лише фактичний стан, але й правний. Відступаючи територію, давній суверен остаточно передає новому всі компетенції. Однозгідним виявом волі обох сторін, з'ясованим у договорі про цеся, анулюється давній правний стан, тим самим той стан не може бути автоматично привернений при зміні політичного укладу сил. Територія могла б правно вернутися під владу давнього суверена хіба на основі нового міжнародного договору, у наслідок ретроцесії.

Ось і норми позитивного діючого міжнародного права в цій матерії, норми, що їх дотримується міжнародна практика. «Restitutio ad integrum» — не позитивно-правна норма, а раціоналістична, сконструйована деякими польськими авторами на основі аналогій з римським правом. Львівський правник Губерт, який дослідив це питання найосновніше, визнає, що засаду реституції ніколи не стосовано у міжнародній практиці.

Теперішня правна приналежність до України західноукраїнських земель, Закарпаття та українських частин Буковини й Бессарабії безсумнівна. Ми могли би втратити ті краї хіба з чисто політичних мотивів.

Приналежність західних та південно-західних земель до української території — це не якість чарівне закляття, яке радикально охороняло б нас від небезпеки втрати тих областей, але найсильніший аргумент, який ми можемо протиставити сусідським ревіндикаціям.

З історії знаємо, що не одна держава втратила частину своєї території при пасивній поставі, а то й при більш чи менш прихованій апробаті міждержавної спільноти. Вистачить згадати поділ Польщі у 18. сторіччі, Чехо-Словаччини у двадцятому та поступовий розпад Туреччини у 18. і 19. сторіччях. Трапляється, що держава втрачає частину території навіть під натиском свого союзника. На домагання Німеччини Румунія мусіла відступити в 1940 р. велику частину Семигороду Угорщині. В час першої світової війни Антанта робила сильний натиск на свого слабого союзника, Грецію, щоб та відступила добровільно Македонію Болгарії, яка за ту ціну погоджувалася оголосити війну центральним державам. По другому боці фронту берлінська дипломатія переконувала віденську, що слід відступити Істрію з Трентіном Італії, а Семигород Румунії, щоб відтягнути ці дві держави від Антанти.

Тому й теперішня правна приналежність західних земель до України не дає 100% безпеки нашій соборності. Якщо у третій світовій війні повернули б Німеччині її східний кордон 1939 р., на чий кошт пішла б ця зміна: Польщі чи її східних та північних сусідів? Це залежить від різних чинників, з яких не всі можна передбачити, в першу чергу від співвідношення зброй-

них сил та їхнього зв'язання на інших фронтах (українських на російському, польських на німецькому), від рухливості дипломатії та пропаганди перед війною та під час неї, від можливо широкого та раціонального використання всіх козирів, що їх мають зацікавлені сторони. Одно певне: що не виграє той, хто не поставить справи на належній площині та не зуміє дати їй належного обґрунтування.

*

Наше ставлення до західних та південно-західних земель обґрунтувати на позитивному міжнародному праві, або на засаді самовизначення народів — при чому в першому випадку ми посилаємося також і на етнічний принцип.

Можемо сказати:

1) стверджуємо, що Західня Україна, Закарпаття та українські частини Буковини й Бессарабії тепер належать до України; такий стан справедливий, бо українці творять абсолютну більшість населення тих областей; або

2) домагаємося, щоб ті землі належали до України, бо абсолютна більшість їхнього населення українська, не посилаємося на теперішні державні кордони, бо вони накинені нашим спільним ворогом.

В першому випадку посилаємося на теперішній стан посідання, очікуючи з боку сусідів лише чисто декларативного підтвердження визнання такого стану. В другому випадку тільки обґрунтуємо наші домагання, трактуючи ті землі як спірну територію, долю якої вирішити майбутній договір між зацікавленими сусідами. З правного погляду ми виступаємо лише як майбутній претендент, коли негуємо державний характер УССР, бо сувереном території може бути лише держава, а не народ.

Зайве доводити, наскільки сильніша позиція власника-посідача, ніж претендента, наскільки дивне легковаження теперішньої приналежності тих земель до УССР.

III

Українці та інші поневолені народи

Самостійна Україна — без самостійного Пуерто-Ріко

Різні середовища і різні автори висувають потребу влучення української визвольної справи у ширший міжнародний комплекс у різній формі, даючи при тому різний засяг згаданому комплексові

Одні обмежуються до ствердження існування спільного ворога, дійсного (російський імперіалізм) чи уявного (большевицький інтернаціонал); інші роблять з такого ствердження висновки менш або більш сміливі. Деякі вважають, що українську справу треба лише ставити побіч справи визволення інших народів та етнічних груп, з поглядів моральних (бо кожний народ має право на самостійність), або політичних (включена у ширший фронт наша справа популяризується та набирає ваги; раз світ прийме засаду самовизначення народів чи неподільності свободи — тим самим визнає т. зв. право України на самостійність). Інші йдуть далі і вважають необхідною організацію, куди входили б, крім українців, також інші народи, які є в подібному становищі. Гама тих народів різна для поодиноких політичних середовищ та поодиноких авторів.

Одні обмежуються європейськими народами поневоленими большевиками, інші включають туди Туркестан і Сибір, ще інші — недержавні народи Західної Європи або Америки, а є такі, що вважають можливою нашу співпрацю з колоніальними народами.

Поодинокі концепції, основані на засадах частинно політичних (спільна боротьба проти спільного ворога),

частинно світоглядових та моральних (оборона засади самовизначення народів).

В ідеї співпраці з усіма народами СРСР переважає політичний момент — спільний ворог; цю справу замалізуємо опісля, під кутом політичної доцільности та можливости. Зрештою також у співпраці з нессветськими поневоленими народами виступав політичний момент. Українським парламентаристам не раз доводилося співпрацювати у варшавському соймі з недержавними і навіть нетериторіяльними євреями. Ті самі парламентаристи брали участь в конгресах європейських національних меншин (т. зв. організованих національностей), не з світоглядових, а з політичних мотивів. Меншинні конгреси засадничо засуджували самостійницькі змагання, коли, навпаки, УНДО трактувало льояльність супроти Польщі як практичну konieczність, стоячи в засаді на самостійницькому і соборницькому становищі. Не зважаючи на те засадниче розходження, українські парламентаристи брали участь у з'їздах, використовуючи їх як нагоду для актуалізації української справи та для висунення її перед європейською громадською думкою. В тогочасній Європі не було поневолених державних народів, крім українців та — неактивних тоді в міжнародній площині — білорусів. Студювання метод самостійницької боротьби довело до зацікавлення західними меншинними групами (катальонці, баски, бретонці, флямандці), з яких деякі не мали жодних політичних прагнень (відома основна праця Вочковського).

В наш час західноєвропейські етнічні меншини здебільша не виявляють активности, здавлені твердим режимом (катальонці, баски) або позбавлені найрухливішого елемента (фляманські і бретонські самостійники, засуджені або морально заломані після співпраці з німцями), зате закривалося одно самостійницьке огнище поза Європою — а саме на острові Пуерто-Ріко. Ставлення деяких українських кіл до справи Пуерто-Ріко заслуговує на увагу, бо на ньому бачимо практичне застосування т. зв. засади неподільности свободи та практичні наслідки, які з цього випливають.

Напр., на сторінках «АБН-Кореспондент» появилася була свого часу стаття з гострим осудом вашінгтонського уряду за те, що він не дає самостійности Пуерто-Ріко. Не входимо в те, чи населення цього острова справді прагне до самостійности — стверджуємо лише, що така політика не йде по лінії українських визвольних інтересів. Коли виступимо проти Сполучених Штатів за Пуерто-Ріко, проти Франції за те, що здавила повстання на Мадагаскарі, проти Канади, що не дає самостійности ескімосам, проти Бельгії, що гнобить свободолюбивий народ конголезьких пігмеїв і т. д. — тоді відійдемо доволі далеко від цілей нашої визвольної політики. Самостійник, що бореться за незалежність свого народу, і блудний лицар, що шукає покровджених, яких міг би боронити, — це два поняття, які не легко погодити. Всякий інтернаціоналізм є балаястом для визвольної політики, як вчить нас досвід 1917 року.

Важко засуджувати українських соціалістичних діячів 1917—20 рр. за їхню орієнтацію на існуючий Другий інтернаціонал — і рівночасно самому орієнтуватися на неіснуючий інтернаціонал поневолених і колоніяльних народів.

Другий інтернаціонал був у той час доволі поважною міжнародною силою, і, напр., грузинські соціалісти, які також тоді були при владі, зуміли використати ту силу для стабілізації молоді республіки на міжнародній арені. Серед українських соціалістів не було діячів того формату, що серед грузинських (які ще давно перед революцією займали впливові становища в російському соціалістичному русі), тому вони не вміли використати міжнародних зв'язків так само, до речі, як не вміють цього зробити українські соціалісти на еміграції.

Але й при найбільшій рухливості годі використати для нашої справи інтернаціонал поневолених і колоніяльних народів, бо такий інтернаціонал не існує; нема навіть сил, які могли б його створити. Що таких сил нема в Західній Європі, про це знають українці, які жили у Фляндрії або — якщо такі були — у Бретанії. Відколи усамостійнилася Південна Азія, від Лі-

вану по Індонезію, залишилось дуже мало колоніяльних народів: три північноафриканські країни (Марокко, Туніс та Альжир) і кілька дрібних скравків у Азії (Гонкон, Макао, Маляї, португальські і французькі міста в Індії, острови на Індійському океані, Кіпр, Судан). В'єтнам «звільнять» мабуть незабаром війська Китайської народної республіки, Судан зробив вирішний крок на шляху до усамостійнення. Про усамостійнення решти Африки важко говорити. Коли залишити на боці засадниче питання здатности чорної раси до державного життя (на основі сумного досвіду трьох існуючих держав з культурним негрським населенням: Ліберія, Гаїті й Сан-Домінго), доводиться ствердити, що загальний культурний рівень африканських негрів не дозволяє їм на ведення державних справ. Коли якась африканська колонія дістає автономію, владу перебирають місцеві білі колоністи, що ведуть супроти чорної більшости жорстоку політику расової дискримінації, як це бачимо в Південно-Африканському Союзі. «Селф-говарнементу» для поодиноких африканських колоній домагаються лише тамошні білі, протиставляючися їм, «імперіялісти» з лондонського колоніял офису залишають у своїх руках ролю арбітра і оборонця безпорадної чорної більшости проти агресивної білої меншини.

Ставка на поневолені і колоніяльні народи впливає з невірної уяви не лише про ті народи, але й про сили, які діють у світовій політиці. А саме, деякі наші автори ділять світ на два великі бльоки: на імперіялістів та на поневолених. Америка, мовляв, сприяє єдинонеділимій концепції у Східній Європі, бо вона боїться, що звільнення України дасть стимул до звільнення інших народів, поневолених і експлуатованих імперіялістами.

В такому підході ми бачимо не надто щасливу спробу застосувати до нашої політики засаду двоподілу. Не заперечуємо, що застосування поодиноких тактичних ходів, випробуваних ворогом, може бути доцільне. Напр., засада двоподілу, прийнята українським націоналістичним рухом між двома світовими війнами, у загальному виправдалася, бо запевнила

тому рухові тверді форми, не дозволяючи йому розплистися у граничних мряковинах всяких «теж-націоналізмів». Але тут мова йшла про гостре розмежування між двома фактично існуючими елементами: між тими, які вели активну революційну боротьбу, і тими, які були проти неї.

Та в нашому випадку мова йде про двоподіл, який насправді не існує. Уживаючи як тактичний засіб загострення контурів, упрощення всього складного та змішування «у спільному кітлі» всього ворожого, більшовики створили тип міжнародного імперіяліста — та він не менш реальний, ніж буржуї з моноклем і циліндром з карикатур Маяковського.

Насправді важко тепер говорити про імперіялістичний інтернаціонал. Колоніальні держави не раз виступали солідарно супроти позаєвропейських держав (зокрема дипломатичний натиск на Китай), деколи навіть йшли на військову співпрацю (здавлення повстання боксерів, франко-іспанські операції проти марокканських повстанців). Але в наш час не слідно якогось спільного фронту європейських колоніальних держав, загрожених азійською емансипацією. Коли голляндці зломали перемир'я з індонезійським урядом, Англія та Франція не оборонили Голляндії перед осудом Об'єднаних Націй. Французи покинули сstattочно Сирію та Ліван під гострим британським натиском.

А вже зовсім неповажно зараховувати до імперіялістичного інтернаціоналу Сполучені Штати Америки. Імперіялістичний період американської політики (найгострішими виявами якого була війна проти Іспанії та опісля інтервенції в республіках Середньої Америки) минув; Америка не лише забрала військові залоги з Середньої Америки, але навіть визнала самостійність Філіппін. Американська думка неприхильно дивиться на наявність французів у В'єтнамі, дарма що без французького війська увесь півострів був би вже, мабуть, в руках червоного Китаю; вона не дала підтримки Англії у справі перської нафти, вона сприяла усамостійненню азійських країн. Російська орієнтація Вашингтону не впливає з загальної тенденції амери-

канської політики, але протирічить їй. Американець проливав кров, щоб покарати німців за винищення євреїв. Вернувшись до рідної Каролайни чи Флориди, він відмовляє громадських прав чорношкірому американцеві, який воював пліч-о-пліч з ним, від Нормандії до Ельби. Коли така логіка і мораль панує у відношенні до кольорових співгромадян, годі дивуватися непослідовності супроти далеких народів чужих континентів.

Фальшиві погляди, побудовані на фальшивій оцінці дійсності, криють у наших умовах низку небезпек, підкреслюю — у наших умовах. Серед найкультурніших народів трапляється чимало людей, яких називають особами з трохи оригінальними ідеями. Нічого злого, що й у нас є люди, які хочуть емансипувати родезійських негрів від Англії чи планети — від сонячної енергії; демократія запевняє свободу думки і слова. Біда лише в тому, що вони в'яжуть свої ідеї з українською визвольною справою.

Перш за все вони дезорієнтують українську думку, яка й без того досить розгублена у міжнародних питаннях. Песиміст дійде до висновку, що коли справді всемогутній Вашингтон такий принципово імперіялістичний та що коли наша самостійність залежить від альянсу з пуерторікськими мулатами, тоді... не трай-мо, куме, сили. Таким ставленням справи можна зробити борця за самостійність **свого** народу маніяком, що гонить за космополітичними дурницями. Викривлення польської політичної думки під впливом ідей, висловлених Міцкевичем в останні роки його життя, — це зразок небезпеки, якою загрожувє месіанізм народові пригнобленому втратою самостійности. Для людини тверезої, із зформованим політичним світоглядом, того роду оригінальні ідеї — це фальшива діягноза, яка мусить довести до фальшивих практичних висновків. Раз політика Вашингтону детермінована його органічною приналежністю до імперіялістичного інтернаціоналу, тоді єдиною реальною метою є розгром Сполучених Штатів, у співпраці з волелюбним народом Пуерто-Ріко.

Самостійна Україна — без самостійного Сибіру

Друга небезпека — це фальшива уява про наш політичний рівень в очах закордону. На основі цього роду публікацій вороги будуть намагатися представити нас як елемент не лише політично мало розвинений (бо не є проявом політичної культури займати рішуче становище в справах, яких ми ближче не розуміємо), але і як чинник міжнародного ферменту, який бажав би збунтувати, напр., Африку проти білої раси.

Найповажніші і найважчі до усунення розбіжності — це ті, що впливають з підпорядкування практичної національної політики загальним світоглядом принципам. Таке становище можна вважати деяким регресом у розвитку української політичної думки. Напр., в час між двома світовими війнами серед еміграції народів, поневолених Московією, підхід був куди більш зрізничкований. Тоді варшавський «Прометей» оголошував засаду звільнення всіх поневолених червоною Росією народів, виключно до зирян та якутів. Але координацію практичної зовнішньої політики **в**в блок екзильних політиків України, Кавказу і Туркестану — себто народів, які справді мають практичну спромогу досягнути самостійності. В рамках того політичного блоку існувало ще тісніше об'єднання, на юридичній базі — союз екзильних політиків Грузії, Азербайджану, Вірменії та Північного Кавказу, які зобов'язались були окремим договором об'єднати їхні держави в одну кавказьку конфедерацію.

Ніякої аналогічної традиції не слідно у нас сьогодні, дарма, що сьогодні українська зовнішня політика має куди кращі умови, бо не обтяжена ні маревом варшавського договору, ні дипломатичними успіхами Літвінова. Засада неподільності свободи, засада самостійних держав для всіх народів світу — це, напр., для АБН практичний об'єкт політики. Тимчасом нам ідеться про **нашу** самостійність і тільки посередньо про фронт сил, які можуть нам в наших змаганнях допомогти.

Ми ствердили, що прикрим і небезпечним неспрозумінням є в'язати українську визвольну справу з справою народів колоніальних та народів недержавних, які живуть по цей бік залізної завіси. Зовсім в іншому світлі виступає наша співпраця з народами, поневоленими червоною Московією. Тут вже мова йде про справжню спільноту інтересів, обумовлену загрозою з боку того самого ворога. Виходячи з цієї правильної засади, деякі українські кола роблять помилку іншого роду: вони занадто тісно зв'язують нашу визвольну справу з справою всіх підсоветських народів, не пробуючи об'єктивно оцінити державотворчу можливість поодиноких народів.

Ось приклад. «Геополітичне становище України таке, що про тривку самостійності, ріст і розвій української держави не може бути мови без самостійности: Козакії, Грузії, Вірменії, Ідель-Уралу, Туркестану та Сибірської федерації; не може бути мови, якщо Росія не опиниться в етнографічних межах на своїй історичній території». Ці дві речень д-ра Маркуся варто докладно проаналізувати, бо в них чітко схоплені основні думки східної орієнтації української політики.

Думка д-ра Маркуся була б правильна, якби він зформулював її як один з загальних напрямів, до якого українська політика повинна прагнути, а не як окрему мету, якої вона мусить досягнути. Ми зацікавлені в якнайбільшому роздільненні російської державної території. Щоб охоронити наш північний кордон від імперіалістичного натиску, ми могли б бажати навіть відбудови новгородської чи псковської держави. Хіба ж французи не хотіли, після першої і після другої світових війн, роздільнення німецької держави? Не підсилювали баварського регіоналізму, сепарації Райнццини?

Що сепарація Сибіру була б **в інтересі** самостійної України — думка правильна. Але що сепарація Сибі-

ру є передумовою самостійності України — думка не-обгрунтована і шкідлива. Поперше, ставимо Україну нарівні з Сибіром, подруге, узалежнюємо самостійність України від умови, яка, за всією правдоподібністю, не може здійснитися.

Як відомо, населення Сибіру можна поділити на три основні групи:

1) Тубільні племена, різного расового походження (угро-фінського, тюркського та монгольського) без етнічної, культурної і політичної спільноти. Росія не поневолила Сибіру, а зайняла його на засаді т. зв. первісної окупації, як безпанське добро, не охоплене ніякою державною організацією. Єдина держава, яку Єрмак зустрів під час свого походу, був, як відомо, сибірський ханат, зорганізований татарами по той бік Уралу.

2) Давні російські і українські поселенці, частинно змішані з тубільцями, у яких витворилось було деяке почуття регіональної окремішності («областничество»), що його годі утотожнювати з національною окремішністю. У сибірських повстаннях проти Колчака годі добачати прояв самостійництва, бо здеморалізована білогвардійська солдатня тих часів доводила до розпуки і справжніх російських патріотів.

3) Політичні засланці більшовицьких часів, які творять, мабуть, сьогодні переважну більшість населення Сибіру.

Хто створить сибірську самостійну державу? Каторжани, які будуть старатися скоріше вернутися додому? Чи дрібні тубільні племена, розгублені серед безмежних тундр? Самі слов'янські сибіряки? Хіба якась стороння великодержавна може відірвати Сибір від Росії та оборонити його від російських ревіндикатив. Узалежнюючи усамостійнення України від усамостійнення Сибіру, підтверджуємо російські тези, а) що Україна чисто географічне поняття, без історичної, культурної і політичної окремішності, як Сибір; б) що самостійна Україна така сама утопія, як самостійний Сибір.

Ми довше спинилися над Сибіром, як найбільш характерним прикладом країни, що її д-р Маркусь (чи він єдиний?) ставить побіч України. Інші країни мають

виразний етнічний хребет, але з того не виходить, щоб нашу самостійність можна було узалежнювати від їхньої.

Ідель-Урал — це назва для групи народів, частинно тюркського, частинно фінського походження, що живуть у сточищі середньої Волги (по-тюркськи Ідель) та горішнього Уралу. У протилежність до Сибіру, Ідель-Урал має поважну політичну кристалізаційну вісь. Це народ казанських татарів — народ із славним минулим (казанський ханат, знищений Іваном Грозним), високу культуру, численну інтелігенцію — народ зрілий з культурного і політичного погляду. Але між 1917-1920 не проголошено ніякої ідель-уральської чи навіть казанської держави; казанські татари не вийшли, наскільки мені відомо, поза домагання автономії для всіх мусулман кол. російської імперії. Причини слід шукати, мабуть, не в політичному рівні народу, а в географічних труднощах. У наслідок довгої російської колонізації казанські татари та інші ідель-уральські народи майже звідусіль оточені російською етнічною територією. Чи можна тоді узалежнювати самостійність України від самостійності Ідель-Уралу?

Донські й уральські козаки мали в минулому самостійні держави, які поступово анектувала Росія, криваво здавлюючи самостійницький опір уральців (Пугачова) та донців (Булавіна). Згодом російський уряд організував і інші козацькі війська, між ними кубанське, терське й оренбурзьке. У наслідок безпощадної русифікаторської політики, козаки зросійщилися, зберігаючи почуття станової, але не національної окремішності. 1917 донські козаки створили добре зорганізовану воєнно сильну державу, яка була вірним союзником України, але, на жаль, після перемоги Антанти без опору підпорядкувалася Денікінові. Кубанці не спромоглися на організацію поважної збройної сили, тому їхня країна стала базою Денікіна: зрештою опісля українська частина кубанських козаків (чорноморці — нащадки запорожців) твердо протиставилися денікінському єдинонеділимству.

У наслідок російської та української колонізації козаки вже давно перед революцією опинилися у меншині на своїх землях; більшість творило не козацьке

населення, а українське та російське. До революції кубанські і донські козаки творили тільки разом з не-козацьким українським населенням більшість; тим самим вони не можуть створити держави виключно власними силами. Довготривало більшість не може бути під владою меншини. В 1918 р. невдоволене переходом влади в козацькі руки некозацьке населення Кубані підтримало большевиків, які захопили майже увесь край, козацьке правління мусіло шукати допомоги російської «добровольчої армії». Створення козацької держави, чи кількох козацьких держав, узалеженне від різних умов: якщо козаки не винищені (як кримські татари, калмики та деякі кавказькі народи); якщо вони разом з українцями й іншими неросійськими народами ще творять більшість, якщо зуміють з ними договоритися. Сьогодні з емігрантської перспективи годі з'ясувати собі, чи ці умови здійсняться, тому й годі узалежнювати самостійність України від самостійності Козакії.

Деякі автори в'яжуть Україну з іншими неросійськими країнами ССРСР не геополітичною залежністю, але своєрідною морально-правною: великодержави, мовляв, погодяться на самостійність України лише тоді, як приймуть загальну засаду самовизначення народів, або хоча б розподілу Росії. Така думка впливає з невірної уяви про т. зв. право самовизначення, яке зрештою ми розглядаємо на іншому місці. Але фізична неможливість оформлення якоїсь держави це факт, якого не може змінити ніяка правна норма, навіть якщо б вона існувала.

Врешті слід згадати і про авторів, які не зв'язують України з іншими неросійськими підсоветськими країнами ніякою формальною залежністю, але ставлять їх побіч України на історичній площині. Напр., один з них твердить у статті англійською мовою, що рівночасно з Україною постала низка інших демократичних суверенних держав, м. ін., тетерська, ідель-уральська, сибірська та далекосхідна.

Насправді ж таких держав не було. В революційний період постало було на Сибіру, разом з Далеким Сходом, кілька правлінь та вони мали тимчасовий характер (до часу створення центральної російської не-

большевицької влади). Напр., правління Денікіна у Катеринодарі чи Криму і опісля Врангеля в Симферополі. На ідель-уральській території, в Уфі, існував тільки російський «Комітет членів учредительного собрания» (т. зв. «Комуч»). Терське козацтво мало звійти до плянованого козацького, та південно-східного союзу; після несміливих спроб державної, чи вірніше, крайової організації, терці попали під владу большевиків, з-під якої «освободив» їх Денікін.

Не вважаємо, щоб лояльність супроти наших товаришів недолі і можливих союзників вимагала такого ретуну історії... — так само, як товариська чемність не вимагає, щоб титулувати інженером або магістром людину, яка не має академічної освіти. Зате цим способом захитуємо довір'я до наших публікацій та полегшуємо завдання російської пропаганди, яка послідовно замовчує існування самостійної України 1917 до 1920 років.

Щиро бажаємо самостійності всім народам ССРСР, які самі її бажають — в ім'я моралі та в ім'я нашого національного інтересу. Ми були б раді, щоб Росія страдила багатства Туркестану і навіть Сибіру. Наша безпека зросла б поважно, якби самостійний Ідель-Урал викинув Росію з середнього й долішнього Поволжжя, радикально звільняючи від можливої російської загрози наш східний кордон. Ми мусітимемо докласти всіх зусиль, щоб російський кордон не йшов далі лінії Псков—Астрахань, щоб наше праве крило опиралося на донського союзника, ліве — на білоруського. Якби звільнилася сама лише Україна, навіть в етнографічних межах їй довелосся б з великим зусиллям протиставитися російським ревіндикаціям. Вона мусіла б сама приготуватися до оборони дуже довгого кордону, і то кордону, який перетинає Донбас. Це змусило б нас призначати дуже велику частину національного прибутку на озброєння, знижуючи тим самим життєвий рівень, і, щогірше, ми жили б в непевності за майбутнє

Розчленування ССРСР в нашому інтересі. Але це зовсім не є передумовою існування самостійної України. Без розподілу ССРСР співвідношення сил між нами і нашим північним сусідом буде некорисне, але кра-

ще, ніж між Росією і якимнебудь з її сусідів до 1939 р. Наш кордон з Росією не буде багато довший, як тогочасний польський. Україна не буде вбита клином в російську територію, як Чехо-Словаччина в німецьку. Сілезія так само перетята кордонами, і льотрінгський промисловий басейн, і арденський. Геополітичні моменти мають сильний вплив на долю народів, але не вирішують її в останній інстанції. Ніякий уклад кордонів не гарантує самостійності: Туреччина, століттями загрожена імперіялізмом свого північного сусіда, зберегла до сьогодні самостійність, коли втратила її Угорщина і Чехо-Словаччина, які ніколи не межували з Росією. Розподіл Росії в нашому інтересі, але — і в тому ми згодні з інж. Андрієвським — не є передумовою нашої самостійності.

Висновок: наша зовнішня політика повинна працювати над розподілом ССРСР, але не ставити на цей розподіл як на єдину ставку. Коли і в якій формі маємо висувати цю справу в наших офіційних виступах та в пропагандивних публікаціях — це питання доцільності й тактики, не догми. Що сказати категорично, а про що натякнути; що висунути вже тепер, що після того як Захід кінець-кінцем прийме засаду самостійності народів ССРСР, що щойно під час війни — це все справа холодного рахунку.

Наша концепція майбутнього Сходу повинна бути якнайбільш максималістична, але **мусить** бути абсолютно здійсненна. Зокрема тепер, коли на Заході ще панує засада «некривдження російського народу» — зокрема тепер мусимо оминати все, що важко оборонити; бо ворог не обмежиться критикою слабого пункту, але вжиге його як доказ неповажності нашої концепції. Якщо наша концепція має бути прийнята тепер, у настільки непригожій для нас атмосфері, вона мусить бути об'єктивно сприйнятною для керівних міжнародних сил. Дати сприйнятну концепцію — це не значить прийняти засаду: «Скажи, враже, як пан каже!» 1918 р. гетьман погодився на федерацію з Росією, бо самостійна Україна була не сприйнята для тогочасних антантських урядів; чи подібну сприйнятність маємо ми виявити супроти концепції, сформульованої Кеннаном? Ні, бо, поперше, самостійність для нас не-

порушна догма, подруге, погляди пп. Кеннанів і Ляйн-оснів не витримують критики: їх легко заперечити речевими аргументами.

Але ми не можемо приймати до нашої концепції нічого, що важко оборонити речевими аргументами, що справді не сприйнятне для державного мужа, що вільний від русофільського комплексу, але бажає тривкого миру та міжнародної рівноваги.

Перш за все межею розподілу ССРСР є господарська життєздатність Росії. Переслідувані століттями російським імперіялізмом, ми думаємо лише про те, щоб наш північний сусід був якнайслабший. Але хто дивиться на справу з деякої перспективи, той боїться, щоб Росія не вийшла з майбутньому з операційної залі занадто бідною, бо бідний народ, зокрема ж великий, — це джерело постійного суспільного ферменту або й імперіялізму; це податлива на комуністичну агітацію Південна Азія, яка дає стільки турботи комісії ОН для господарсько недорозвинених країн, це Японія з усіма несподіванками — від Кореї 1904 р. до Пірл Гарбору 1942 р. До сьогодні покутує в нашій публіцистичній тезі, мовляв, Росія без України буде бідна; теза, мабуть, сформульована у зовсім інших умовах (в колах Союзу Визволення України, коли Центральні Держави були зацікавлені у знищенні Росії). Ця теза, на щастя, не правдива, тому українські кола легко спростовують Кеннанову аналогію між Україною та Пенсільванією. Чи так само легко довести, що Росія життєздатна без Сибіру або хоча б без Карелії? Це питання слід уважно розглянути — і не лише з погляду сприйнятності для Заходу, але й з погляду українських інтересів. Чи можливо прогнати росіян рівночасно з Кривого Рогу і з Магнітогорська? З Майкопу і з Емби? Чи зречеться Росія Одеси, коли втратить Мурманськ?

Другий момент, який мусимо мати на увазі, — це страх перед атомізацією Східної Європи. Сьогодні, мовляв, відрветься Україна, завтра Білорусь, позавтра козаки, а згодом кожна російська губернія проголосить самостійність; раз відкинемо засаду неподільності — тоді Росія буде скидатися на панчоку, у якій «пустило очко». Тому наша концепція розподілу ССРСР.

яку ми пропонуємо тепер, мусить обіймати лише усамостійнення земель з дуже виразним національним обличчям, з свіжими державницькими традиціями, окремінність яких не є новиною для Заходу. Тим вимогам відповідають, крім України, 3 балтійські і 3 кавказькі країни, які проіснували, довго чи коротко, самостійно, набули міжнародну особистість, а тепер існують як поневолені держави. Туди належить також Білорусія, яка в останній час здобула собі право громадянства у світовій громадській думці, зокрема завдяки членству в Об'єднаних Націях. Туди можна б зарахувати ще Північний Кавказ і Туркестан — країни, яким бракує етнічної суцільності і міжнародної підметності, але які принесли велику жертву крові за самостійність і справа яких трохи спопуляризована на Заході завдяки активності їхньої еміграції перед другою світовою війною.

Третя небезпека, якої боїться політична думка Заходу — це балканізація, себто заогнення міжнародних відносин в наслідок усамостійнення політично незрілих народів. Побоювання подекуди виправдане сумним досвідом історії. Напр., деякі латино-американські держави (розташовані в середніх Кордільєрах) відомі своїми хронічними територіальними спорами. Ті спори, навіть коли вони доводять до воєн (напр., Болівія проти Чиле, потім проти Парагваю) не загрожують світовому миру, бо мова тут про країни слабо заселені, розташовані серед непрохідних гір, де не схрещуються інтереси сторонніх великодержав. Навпаки, аналогічні конфлікти між балканськими державами, розташованими на невралгічному просторі, довели були на початку 20. сторіччя до поважної загрози світовому миру. «Краще було не допустити до поділу Туреччини, ніж мати тепер балканський котел» — така рефлексія, яка тоді насувалася не одному державному мужеві, залишила в політичній думці Заходу упередження до усамостійнення нових держав, вплив якого можна зустріти й тепер і яке — разом з двома попередніми побоюваннями — вміло використовує російська єдинонеділимська політика.

Ця обставина змушує нас не лише до обережності при накресленні проектованої мапи майбутньої Схід-

ньої Європи, але й до інших політичних заходів. З одного боку, оминати заогнення територіальних конфліктів, себто не висувати територіальних питань та обмежуватися спокійною, хоч і категоричною, реакцією, коли ці справи висуває друга сторона. З другого боку, популяризувати на Заході політичну й культурну зрілість народів, що їхне усамостійнення передбачене в нашій концепції. Аргументом мусить бути не абстрактна моральна норма самовизначення народів чи неподільності свободи, але бажання самостійності та зрілості до неї. При тому бажання самостійності не може бути зформульоване як голословна теза — воно мусить бути доведене на основі історії, зокрема від 1917 р. Здорова грузинська демократія, про яку з такою пошаною висловлювалися західно-європейські соціалістичні діячі, що бачили Грузію в час її самостійного існування; самостійний Азербайджан, законодавство якого було в той час найбільш поступовим серед мусульманських держав; Туркестан з своєю престарою культурою та безперервною повстанчою боротьбою — це переконливі аргументи; більш переконливі, ніж гарно устилізована формула.

Як ставляться до цієї справи наші кола, що керують визвольною боротьбою в краю? На це питання знайдемо авторитетну і вичерпну відповідь у статті Полтави, передрукованої з красивих видань у «Сучасній Україні» від 30. 9. 1951.

На перший погляд могло б здаватися, що думки Полтави згодні з тими, зміст їх критично розглядаємо на цьому місці. У зміст пропаганди, зверненої до населення ССРСР, Полтава вкладає м. ін. такі тези:

в) «Довести, що лише перебутова ССРСР на принципі самостійних національних держав усіх советських народів підірве основи імперіалістичної Москви».

д) «Роз'яснити, що в питанні державного ладу в світі ми проти імперіалістів всіх мастей і за побудову системи вільних національних держав усіх народів».

е) «Пропагувати ідею спільного фронту боротьби всіх народів, поневолених большевицькою Москвою».

Та коли ближче заналізуємо статтю, побачимо, що це лише пропагандивні тези, лише один із засобів української визвольної боротьби, що в крайовій стра-

теїї поневолені народи ССРСР займають зовсім інше місце, ніж в емігрантській.

«Поневолені народи ССРСР, — пише Полтава, — які підіймуться на революційну протибольшевицьку боротьбу, з'являтимуться нашими природними союзниками. Нас буде об'єднувати спільний ворог: гнобительський і експлуататорський большевицький режим, нас можуть об'єднувати — що було б особливо вигідно — і однакові цілі: побудова самостійних національних держав» (підкреслення наші).

Звернім увагу на різницю між категоричним «буде» та сумнівним «може». Єдиний певний чинник, на який рахує Полтава поза Україною, це невдоволення режимом; другий чинник — позитивний, конструктивний, себто усамостійнення поневолених народів — це для Полтави щось бажане, але воно лежить на межі можливого, що може здійснитися або не здійснитися. Як кожний тверезий державний муж, Полтава шукає сил у ворожому заплілі, які можуть послабити ворога і тим самим полегшити нашу перемогу. Поневолені народи — це не єдиний природний союзник, це лише частина населення ССРСР, незадоволена режимом. «Ми вже сьогодні маємо факти, що **советські люди**, після ознайомлення з нашим рухом, з нашою програмою, активно виступають **проти большевиків**, активно нам помагають. Тисячі **советських людей** вже сьогодні цілковито схвалюють нашу програму, захоплюються нашою боротьбою, одверто висловлюють своє невдоволення большевицьким **режимом**». «Серед усіх народів ССРСР, серед **працюючих** мас усіх національностей, в тому числі **також серед росіян**, в даний момент ми в першу чергу тільки ведемо революційну **протибольшевицьку** пропаганду» (всі підкреслення наші).

Справа сформульована ясно. Полтава розраховує на бурятів чи на якутів в тому самому ступені, що й на росіян; російський національний гніт це лише один з складників, тієї нестерпної ситуації, яка мобілізує проти Кремля все населення ССРСР, неросійські народи в тому самому ступені, що й росіян.

Розчленування ССРСР на національні держави — це лише щось, що було б дуже бажане, але що може здійснитися або ні, тому на нього годі певно розрахо-

увати. Чому? Бо Полтава досить критично оцінює державотворчі можливості неросійських народів ССРСР. «Більшість поневолених народів і працюючих мас ССРСР, — пише він, — перебуває сьогодні ще на низькому рівні національної і соціальної свідомості, ще сьогодні не здає собі справи із крайню антинаціональної та експлуататорської суті большевицької політичної та суспільно-економічної системи. Серед народів і працюючих мас ССРСР існує покищо стан пасивного невдоволення большевицьким режимом, вони сьогодні ставлять в основному лише пасивний опір большевицьким гнобителям».

На такому тлі українці — це в очах Полтави не лише один з підсоветських народів. «Український народ перший зрозумів ту небезпеку, яка йому загрожує з боку большевицької Москви. Український визвольнореволюційний рух хоче відкрити очі на ту небезпеку всім іншим народам ССРСР», — пише Полтава і ставить перед українським підпіллям конкретні завдання: 1) усвідомити інші народи щодо суті большевизму; 2) переконати їх у необхідності революційної боротьби; 3) допомогти їм досвідом та порадою, **якщо** вони почнуть активно боротися проти большевиків.

Так розцінює державотворчі можливості поневолених народів ССРСР П. Полтава, один з керівних діячів нашого підпілля, і робить такі практичні висновки. Не можемо підозрівати, що він заслїплений національною гордістю чи погордою до інших народів; навпаки, в іншому місці своєї статті він дуже позитивно розцінює політичний рівень народів, що їхні держави є большевицькими сателітами (дарма що українці при звичаєні висловлюватися про деякі з них досить скептично). Ми не вважаємо, що Мюнхен чи Единбург дає кращу перспективу для оцінки підсоветської дійсності, ніж український підпільний бункер.

Між Середньою Європою і Середньою Азією

При доборі союзників треба мати на увазі можливість практичної співпраці з ними тепер і в майбутньому.

Коли мова йде про майбутнє, про збройну боротьбу, треба взяти в рахунок геополітичний момент. Каспій та пустині на північ і схід від Каспія розділяють на дві окремі частини землі народів, поневолених Москвою; з одного боку, Європа з Кавказом, з другого — азійські країни, за винятком Кавказу. Якщо більшовики втримаються на Закавказзі, матимемо російський ніж за нашою спиною; коли розіб'ють білорусів, та донців, крила нашого фронту будуть відкриті; коли Україна не звільниться, поляки й румуни муситимуть кривавитися на їхній рідній землі; як довго більшовики в Румунії, Малярщина і Болгарія будуть театром воєнних дій; з Болгарії більшовики загрожують Туреччині, Греції, Югославії. Таким способом існує виразна спільнота інтересів від Праги по Баку і від Анкари по Гельсінки — спільнота, на яку ми можемо рахувати і яку мусимо розбудовувати. Не зважаючи на поважні територіальні спори, польські і румунські сили 1919-1920 рр. здебільша трактували Україну як бажаний протиросійський бар'єр; подібну політику вів проти Дону український уряд — перший республіканський та гетьманський. Денікінський напад на Північний Кавказ викликав у Грузії та Азербайджані велику тривогу, яка, на жаль, не проявилася в поважнішій політичній дії.

Ніяка аналогічна спільнота інтересів не єднає народи по цей і по той бік Каспія. Усамостійнення Туркестану позбавило б Росію деяких цінних господарських засобів, чим ослабило б її воєнний потенціал, от і все. Правда, війна в Туркестані заабсорбувала б частину російських збройних сил, але треба рахуватися з тим, що Кремль надто реалістичний, щоб наражатися на програш боротьбою на два фронти; що він відкладе підбій Туркестану на пізніше, зосереджуючи головні сили на європейському відтинку. Від наслід-

ків боротьби в Туркестані залежить доля Персії, Афганістану, може також Пакистану й Індії, але не доля європейських народів. Тісніша військова співпраця можлива лише з народами сателітних держав, балтійцями, білорусами, козаками та кавказцями.

Ще вузчі практичні можливості співпраці в політичній боротьбі — єдині, яку може тепер вести наша еміграція. Співпрацювати можна з силою, яка справді існує та виявляє активність. Коли мова йде про Захід, тобто терен нашої активності, то таким тереном є політична еміграція сателітних і балтійських народів. До другої світової війни була дуже активна грузинська еміграція, вірменська (що зрештою стояла осторонь від політичної співпраці народів ССРСР), менше азербайджанська, північно-кавказька, туркестанська, козацька, ідель-уральська. Тепер активізуються на еміграції білоруси.

Балтійська і сателітна еміграція має засоби політичної боротьби: зв'язки у впливових колах, дипломатів і державних мужів, які ще до недавня займали офіційні пости, а подекуди займають їх до сьогодні (кілька балтійських послів), пропагандивні видання, зорганізовані в деяких країнах впливові емігрантські маси (як «Полонія Американська»), людські кадри фахово приготовані до зовнішньополітичної роботи.

Зрозуміло, що нашу зовнішньополітичну роботу годі втиснути в рамки торговельної економії. Напр., хоч білоруська еміграція має скромні зв'язки та пропагандивні засоби, скромні можливості реваншу, ми повинні пропагувати справу самостійної Вілорусії. Поперше, ми дуже зацікавлені в незалеженні тієї сусідньої країни, подруге, білоруське національне ім'я вже сьогодні настільки спопуляризоване, що оборона білоруської справи не є надмірно великим тягарем. Та це не значить, що ми так само мали б пропагувати ідею усамостійнення Сибіру.

На жаль, в теперішній українській зовнішній політиці ми не бачимо поважніших зусиль в напрямі наладнання ближчої співпраці з силами, які можуть внести у ту співпрацю якийсь цінніший вклад. Єдине міжнаціональне середовище, в яке українців захиляють, — це «народи Росії».

Сьогодні наша приналежність до «народів другої кляси» санкціонована півофіційними деклараціями та виступами північноамериканських кіл. Але ми самі фактично дали себе туди зіпхнути, ще заки Вашингтон висловився в тій справі.

Могутність Сполучених Штатів та егоцентризм американської ментальності дає північноамериканській зовнішній політиці характер стихії, на яку не так легко вплинути. Все таки можливо, що вашінгтонська концепція західного кордону майбутньої демократичної Росії виглядала б інакше, якби ми у хвилину остаточного санкціонування тієї концепції вашінгтонськими колами, вже мали тверду позицію серед сателітних народів, якби ми призвичаїли світову, в тому числі й північноамериканську, думку, бачити нас по-стійно на списку народів, поневолених Росією — не народів Росії.

В цьому напрямі цікавий приклад дає політична лінія балтійської еміграції. «Ми сьогодні, на жаль, належимо до підсоветських народів, але ми дуже вважимо на те, щоб зовні виступати лише побіч сателітних; їде нам про те, щоб світ привик трактувати нас не як частину советського простору, який легко утотжнюють з російським, а як нації не російські, лише поневолені, яким автоматично належить повернути самостійність після розгрому ССРСР. Ви, українці, могли б вести подібну політику; думка, призвичаєна до членства УССР в ОН, звикла б трактувати Україну як одну з сателітних держав». Таке сказав мені, в 1948 р. один кол. балтійський дипломат, і його слова пояснили мені стриманість, яку балтійці назагал виявляють при ініціативі посилення співпраці з ними; мова їде про збереження тієї своєрідної ілюзії, про те, щоб не виступати побіч підсоветських народів.

Заки Вашингтон сказав своє слово, коли східноєвропейська концепція була у сфері мрячних здогадів, ми мали змогу, приблизно таку саму, як балтійці, зайняти сильну позицію серед еміграції сателітних країн, виступати разом з нею, призвичаїти світ вважати Україну частиною середньоевропейського простору; для нас стояли відкриті двері. Та ми не використали тих можливостей.

В першу чергу ми не мали досить людських сил. Український Нью-Йорк тоді ще не хотів «бавитися в політику», обмежуючись допомоговими справами. Український Лондон не існував, до другої світової війни над Темзою українці робили щойно перші кроки. Український Париж, — єдиний поважний центр нашої політичної еміграції на захід від залізної завіси, мав одну людину з широкими зв'язками, але в 1946 р. на ту людину впала анатема за прогріх проти догми єдиного легального державного центру.

Недостача рук до праці не дозволила нам зайняти серед сателітної еміграції позиції. Ми опинилися на сірому кінці стола, де перше місце зайняли поляки.

«Інтермаріум» був в той час своєрідною лябораторією, в якій формувалася політична думка політичної еміграції. Поляки зайняли у тому середовищі провідне місце силою обставин. Не могли зайняти такого становища мадяри чи румуни — вчорашні розеліти Берліну, ще й до того внутрішньо зовсім розсварені. Ні чехи, серед яких у той час переважала віра у щасливе майбутнє демократичної суверенної Чехо-Словачини під охороною багнетів доблесної армії. Польща найбільша з сателітних держав; поляки принесли найбільші жертви альянтській справі, тому вони почували себе в альянтських столицях, «мов у себе дома», і легко перебрали ролю господарів.

Але для українця, який щойно опинився на західному терені і ще не добре орієнтувався на ньому, брати участь у діяльності «Інтермаріуму» — значило стільки, що зрікатися з самостійности й соборности, що погоджуватися наперед на федерацію з Польщею та на Збруч. Під впливом століть боротьби та доказів злої волі партнера здоровий інстинкт самозбереження виродився у нас у небезпечний комплекс, який деформує в наших очах образ зовнішнього світу. «Інтермаріум», а слідом за ним і інші осередки сателітної еміграції дістали польську етикетку, таку саму, яку деякі українські кола стараються причіпити католицизмові чи григоріянському календареві.

Виправдана негативна постава до російських і польських федералістичних концепцій викликала (мабуть через саму пасивну асоціацію понять) менш виправ-

даний осуд європейського федералізму. Наші публіцисти широко доводили нездійсненість всеєвропейської федерації, з тонким гумором глузували з нежиттєвості Ради Європи; розглядали ту справу з усіх можливих аспектів за винятком одного: цікавого для нас. Адже прийняття балтійських представників до Ради Європи — це півофіційне визнання демократичною Європою балтійських країн, як існуючих, хоч і поневолених держав. На жаль, українські кола соромилися участі в європейському федералістичному русі, коли він ще лише формувався; одне українське середовище взялося до цієї справи досить пізно, коли панєвропейська концепція дістала громадсько-правну санкцію, а разом з тим і «пороги, високі на наши ноги».

Перецінюючи теоретичні міркування, ми забули про вагу теренів для тактичної гри; боячися зобов'язань, ми злегковажили небезпеку ізоляції. Закам'яніли у вичікуванні, виглядаючи якогось ближче не означеного *deus ex machina*, що мав усунути всі труднощі нашої зовнішньої політики, ми бездільно дивилися, як одно по одному замикалися перед нами «вікна в Європу».

Пасивна супроти народів Середньої Європи, українська еміграція (а в ній єдина політична група виявляє поважну активність у співпраці з іншими народами, поневоленими Москвою), повернулася лицем на схід. Таке становище виразно обґрунтоване в одній статті на сторінках «Української Трибуни» (не тямимо автора й наголовку статті), присвяченій відомій концепції блоку Східної та Середньої Європи, що її в той час розвинув Роман Ільницький у «Часі». Критикуючи концепцію Ільницького, автор протиставить їй блок підсоветських народів. Хід думок приблизно такий: концепція Ільницького це «Інтермаріюм»; «Інтермаріюм» це поляки; з поляками нам не по дорозі, бо вони «нещирі». Краще співпрацювати з підсоветськими народами, бо з ними не маємо непорозумінь, вони супроти нас лояльні і серед них ми посідаємо передове становище.

Сумної пам'яті філядельфійська декларація — це програш не лише на американському, але й на середньоевропейському відтинку; програш дуже прикрий,

хоч віримо в це, не остаточний. Можемо потішати себе, що винна тут еліта середньоевропейських та балтійських народів, яка, мовляв, не доросла до висоти свого завдання і не зрозуміла необхідності існування самостійної України. Насправді ж за ізоляцію відповідає все дипломатія ізольованої держави чи нації. Можемо виправдувати себе, що ми безсилі супроти ворожого блоку наших західних сусідів, об'єднаних спільним інтересом у ревідикації наших країн. Насправді ж причиною є наша слаба активність на тому відтинку. Філософією песимістичного детермінізму (невідрадіні об'єктивні умови) можна пояснити трагізм нашої історії, але не нашу теперішню ізоляцію. Цю останню годі пояснити історичними моментами (традиційна ворожнеча чи геополітичними (природне змагання румунів, мадярів до спільного кордону з Польщею).

Лише від Польщі відділяють нас довгі століття боротьби, політичної чи збройної, а тепер спір за Західню Україну — простору й багату країну. Тому годі робити занадто далекі і занадто песимістичні висновки з невдачі наших, досить послідовних, зусиль українсько-польського зближення. На жаль, ми не можемо похвалитися ніякими аналогічними, хоч і скромнішими, зусиллями у відношенні до угорців та румунів: ніякої підготовки зближення на сторінках преси, ніяких поважних спроб двобічного зговорення. Угорський терор у Галичині 1914 р. виріс у наших очах до прояву традиційної невилічимої ворожнечі. Забуваємо, що був це епізод, до речі, дуже сумний, спровокований інтригами національних меншин, що він був виявом не так українофобства, як скоріше русофобства (мста на «русах» за російську поміч у здавленні повстання 1848-1849 рр.); тямимо, наскільки інша була поведінка угорців у Галичині після відомого порозуміння в Татарському просмику, коли український сусід виступив як організований політичний чинник, як справжній партнер. Від XIV сторіччя (боротьба за галицький престіл) до XX наймаркантніша подія в українсько-угорських взаєминах це відомий союз Хмельницького з Ракочі. В часі берестейських переговорів австрійський уряд мусів переборювати угорський опір, але постава Угор-

щини до відродженої української держави була прихильна.

Ще важче говорити про традиційну ворожнечу, коли йдеться про румунського сусіда. У XVI та XVII століттях Молдавія була тереном української експансії, культурної (вплив київської академії) та політичної (Вишневецький, Підкова, Хмельницький), а не навпаки. Між відродженою Україною та Румунією не було ніякого збройного зудару. Румунську анексію Басарабії попередила сумної пам'яті мінімалістична політика Центральної Ради, що обмежила українську державну територію до 8-ох губернь; гетьманський уряд хотів ревізувати басарабське питання, застосовуючи господарський натиск. Лише анексію північної Буковини та тимчасову окупацію Покуття можна вважати актами агресії супроти української території; вони не довели до проливу крові, бо Західна Україна не мала змоги творити другий фронт. Всупереч поширеній у нас думці, під час другої українсько-російської війни Румунія зберігала прихильний нейтралітет: вона перепускала через свою територію українські військові частини, замість, як цього вимагає повний нейтралітет, роззброїти їх. Румунія ще в 1917 р. увійшла у взаємини з Україною та була єдиною з антанських держав, що визнала нашу самостійність «де юре» у виразній формі.

Не можемо забувати, що Румунія й Угорщина прагнуть до захоплення частини нашої національної (рівночасно державної) території, та що в час володіння тими землями вони безпощадно гнобили тамошнє українське населення. Але мусимо бути свідомі, що політична верхівка тих народів оцінює як слід російську загрозу і бажала б бачити в самостійній Україні бар'єр проти російського імперіалізму. До таких висновків доводить нас історія.

Геополітика не в силі їх заперечити. Коли ідея спільного кордону так нерозривно в'яже Румунію й Угорщину з Польщею, чому тоді ідея українсько-чеського кордону не заважає у тій самій мірі на чеській політиці? Коли сусіди наших сусідів мусять бути конче союзниками, чому тоді не є нашими союзниками чехи (Тешин), болгары (Добруджа), серби (Банат)? Коли

спір за Закарпаття, Буковину і Басарабію виключають яку-небудь співпрацю з нашими південно-західними сусідами, як тоді можлива угорсько-румунська співпраця в рамках ब्लюку еміграції з сателітних держав, не зважаючи на спір за простори і багатий Семигород?

Невідрадли умови, непоборні труднощі, вища сила — це сили, які мають поважний вплив на долю людей і народів; на них покликається не лише школяр, що не вивчив уроку, але деколи і дипломат. Їхній вплив поважний, але не вирішувальний. Історія вчить, що деколи бідні народи доходять до могутности, багатства; що український народ втримався і розрісся на небезпечному просторі, на якому загинуло чимало племен. Християнський світогляд не знає ніякого детермінізму, долю людини і народу вирішує вільна воля. Ми не вийдемо з теперішньої ізоляції, доки не віддамо активній зовнішній політиці більше енергії і не розподілимо її більш доцільно.

Висловлюючи оці критичні зауваги, ми зовсім не бажаємо, щоб українські політичні кола відчахнулись від підсоветських народів, зосереджуючи всю увагу на середньоевропейських.

Перш за все ми не негуємо спільноти інтересів, що єднає нас з тими народами, ми вважаємо лише, що над практичними висновками з цього ствердження треба куди поважніше замислитися. Далі слід дбати, щоб поодинокі суміжні з Україною терени не стали базами протиукраїнської гри. Це, на жаль, можливе. В останні передвоєнні роки польське міністерство закордонних справ зуміло дати деяким середовищам підсоветської еміграції, побіч явного російського вістря, також замасковане протиукраїнське. Два емігрантські журнали ляяли проф. Кубійовича імперіалістом, за те, що у атласі він трактував Кубанщину як українську землю; а було це в час, коли позиція нашого географа у краківському університеті була захитана атаками польської шовіністичної преси. Коли один український публіцист порушив у циклі статей на сторінках львівського «Діла» тісний зв'язок, що єднає Крим з Україною, це викликало у згаданих емігрантських колах справжню бурю, включно до видання

окремої брошури з багатомовним наголовком: «У відповідь українським імперіялістам». Коли взяти на увагу, що у згаданому емігрантському середовищі послідовно замовчувано всі інші територіяльні конфлікти між підсоветськими народами (а вони, до речі, дуже поважні: напр., між поодинокими кавказькими народами, між північними кавказцями і козаками, козаками і ідель-уральцями) — тоді в цій кампанії проти «українського імперіялізму» не легко вичути чужу руку. Ми повинні забути про ті прикрі інциденти, записуючи їх виключно на рахунок невідрадних та нездорових відносин, питомих еміграції. Але мусимо запобігти подібним ситуаціям на майбутнє.

Тому мусимо підтримувати з еміграцією всіх підсоветських народів, у першу чергу сусідніх, близький та дружній контакт. Розвіяти недовіря, здобути симпатію. В приватних спокійних розмовах шукати розв'язки наших сусідських справ, в першу чергу розв'язки дуже складного козацького питання. Але при тому мати на увазі, що сама дружба не вирішує лінії практичної політики, яку ми маємо вести тепер.

Мусимо будувати нашу політику на пізнанні дійсності — мусимо здобутись на якісь хоч дуже скромні студії підсоветських народів, навіть коли б зрідка передової ролі серед підсоветської еміграції. Дещо в тому напрямі можна зробити і в зовсім несприятливих умовах. Напередодні другої світової війни матеріальні умови нашої науки не були багато кращі, ніж сьогодні; Львів підходить на осередок орієнталістичних дослідів куди менше, ніж Париж чи навіть Нью-Йорк (стан бібліотек, відсутність східної еміграції). Не зважаючи на це, в той час ішла підготовка до створення сходознавчої комісії при НТШ; один дійсний член, до речі, не сходознавець (бл. п. проф. Сімович) навіть погодився був очолити ту комісію. У тогочасних, також дуже невідрадних, видавничих умовах, появились деякі книжки (здебільша цикльостильні) з спробами дослідити підсоветських народів та шукання концепції майбутнього теперішньої території СССР. Обидва автори (до речі, один з них згинув у концентраційному таборі, другий у боротьбі з більшовиками) не мали фахової підготовки до такої роботи, не могли займатися

професійно студіями проблеми, тому не могли оминати поважних недоліків (недостатнє знання теренів, перевага геополітики й історіографії над аналітичним розслідом), але вони зрозуміли вагу справи і робили те, що було для них можливо. Безпосередньо після війни почала виходити в Інсбруці «Дипломатична бібліотека українського визвольного руху» ЗП УГВР, в рамках якої мали появитися також і невеликі монографії про сусідні народи; були вже готові матриці до праці проф. Мартовича про козацьке питання, в редакційній течці лежав рукопис бл. п. д-ра Мосендза про Словаччину. Цикли статей про підсоветські народи появились в українській пресі («Час» та, мабуть, «Українські Вісті»).

Низка спроб — більш і менш вдалих, більш і менш ґрунтовних — доводять, що українська політична думка відчуває потребу поважного досліді справ підсоветських народів, та що такий досліді можливий навіть в дуже несприятливих умовах. Як довго та справа у нас не поставлена, ми мусимо виявляти велику стриманість у наших концепціях. Бо вести активну політику, оперувати невідомими — це гратися з вогнем.

Резюмуючи наші міркування, ми доходимо до таких висновків:

- 1) Ні в якій формі не ставити української справи побіч справи народів чи етнічних груп, поневолених іншою державою, ніж СССР.
- 2) Зміцнити співпрацю з еміграцією сателітних і балтійських держав.
- 3) Східноєвропейську політику вести на основі двох концепцій розподілу СССР:
 - а) мінімальної, що обіймає народи, цілком здатні до державної самостійности, яку ми тепер обстоюємо;
 - б) максимальної, що обіймає якнайбільше обкреслення російської державної території, допустиме в межах об'єктивної можливости і нашого інтересу, що її ми будемо намагатися здійснювати в міру розвитку міжнародної ситуації.
- 4) Нашу політику ґрунтувати на поважних студіях підсоветських народів.

З М І С Т

	Стор.
Вступ: Доцільна аргументація в українській визвольній політиці	3
I. За будову української держави — чи за її визволення?	
1. Національна і державна приналежність . . .	7
2. Національна і державна окремішність . . .	15
3. Самовизначення народів	21
4. Народ і держава як підмет права	32
5. Характер УССР у світлі української громадської думки	44
6. Право на територіяльну інтегральність чи право на існування?	54
II. Етнічні межі й державні кордони	57
III. Українці та інші поневолені народи	
1. Самостійна Україна без самостійного Пуерторіко	70
2. Самостійна Україна без самостійного Сибіру	77
3. Між Середньою Європою і Середньою Азією	88

